Vilniaus universiteto
Orientalistikos centras

Azijos studijų (sinologijos) programos studentė

RENATA VRUBLEVSKA

# Han Fei valstybės valdymo modelis

BAKALAURO DARBAS

Vadovas – doc. Loreta Poškaitė

Vilnius 2016

**Bakalauro darbo vadovo išvados dėl darbo gynimo:**

.....

.....

.....

..... ..... ..... .....

(data) (v., pavardė) (parašas)

**Bakalauro darbas įteiktas gynimo komisijai:**

..... .....

(data) (gynimo komisijos sekretorės parašas)

**Bakalauro darbo recenzentas:**

.....

(v., pavardė)

**Bakalauro darbo gynimo komisijos įvertinimas:**

.....

201... m. ..... mėn. ..... d.

(gynimo data)

Gynimo komisijos pirmininkas:

..... .....

(v., pavardė) (parašas)

**Renata Vrublevska**

Han Fei valstybės valdymo modelis: bakalauro darbas / Renata Vrublevska, Azijos studijų (sinologijos) programos studentė; mokslinė vadovė doc. Loreta Poškaitė; Vilniaus universitetas. Orientalistikos centras. – Vilnius, 2016. – 45 lap. – Mašinr. – Santr. angl. – Bibliogr.: p. 39 (20 pavad.).

Legizmas; valdymo menas; autoritetas; įstatymas; apdovanojimai; bausmės; moralės principai; Kinijos suvienijimas.

Bakalauro darbo objektas – Han Fei sukurtas valstybės valdymo modelis. Darbo tikslas – išanalizuoti šį modelį; atskleisti tai, kas, anot Han Fei, yra tobulas valdymas bei tobula santvarka. Darbo uždaviniai – per istorinį, politinį bei kultūrinį Kariaujančių Karalysčių laikotarpio kontekstus išnagrinėti Han Fei siūlomą valdymo modelį, jo struktūrą, svarbiausius pranašumus ir trūkumus. Taip pat, gilinantis į istorines aplinkybes, išsiaiškinti, kokie veiksniai lėmė Han Fei idėjų atsiradimą ir kaip jos buvo realizuotos Qin dinastijos politikoje.

Darbe didžiąja dalimi naudotąsi teorinio tyrimo metodais – analitine bei sistemine analize, kurios pasitelktos Han Fei valstybės valdymo modelio nagrinėjimui; taip pat interpretaciniu metodu, kuriuo buvo naudotąsi, analizuojant pirminį šaltinį *Han Feizi*. Tuo tarpu apžvelgiant istorinį kontekstą ir Han Fei strategijos įgyvendinimo praktikoje niuansus, buvo pasitelktas aprašomasis tyrimo metodas. Galiausiai, tyrimo pabaigoje buvo padarytos kelios išvados. Pirma, Han Fei valstybės valdymo modelis susideda iš daugybės sudėtingų, bet tuo pačiu gerai apgalvotų ir pagrįstų elementų. Antra, Han Fei siūlomą santvarką galima traktuoti kaip paremtą valdovo-centrizmo principu, tačiau iš tiesų Han Fei bando derinti valdovo-centrizmą su *li min* 利民 (nauda žmonėms). Trečia, Han Fei politinėse idėjose galima įžvelgti moralės normų pėdsakų, o tai reiškia, kad jo valdymo modelis nėra visiškai priešingas konfucianistiniam. Galiausiai, ketvirta, nors Qin dinastijos pradžioje Han Fei idėjos praktikoje pasiteisino, tačiau jų efektyvumas buvo gana trumpalaikis.

Bakalauro darbas galėtų būti panaudotas toliau tiriant Han Fei politines idėjas, bandant jose įžvelgti daugiau moralės apraiškų ir įrodymų, kad Han Fei valstybės valdymo modelis nebuvo toks jau kardinaliai priešingas nuo konfucianistinio (ypač turint omenyje tai, kad laikui bėgant, jau nuo Han dinastijos, jie buvo sujungti). Be to, manau, šis darbas praverstų ir analizuojant tai, kokį poveikį Han Fei idėjos turėjo vėlesnei Kinijos istorijai ir politikai.

**TURINYS**

**Įvadas** ..... **5**
**1. Han Fei istorinė ir intelektualinė aplinka** ..... **8**
1.1. Kariaujančių Karalysčių laikotarpis ir Han Fei ..... 9
1.2. Filosofinių mokyklų įvairovė ..... 10
**2. Han Fei mokymas apie valstybės valdymą** ..... **16**
2.1 Įstatymo samprata ir vaidmuo ..... 16
2.2. Apdovanojimų–bausmių sistema ir *xing-ming* principas ..... 19
2.3. Valdovo autoritetas ir galia ..... 21
2.4. Valdovo-valdininkų-liaudies tarpusavio santykiai ..... 25
**2.5.** Han Fei ir moralė ..... 28
**3. Han Fei valdymo strategija Qin praktikoje** ..... **32**
**Išvados** ..... **36**
**Bibliografinis sąrašas:** ..... **38**
**Priedai** ..... **40**
**Summary** ..... **45**

## Įvadas

Bakalauro darbo tyrimo objektas – politinė legisto Han Fei filosofija, arba konkrečiau – Han Fei suformuluota valstybės valdymo strategija. Han Fei (280 – 233m. pr. Kr.) yra reikšmingiausias legizmo atstovas, kurio idėjos yra nagrinėjamos iki šių dienų. Pagrindinis jo rūpestis ir tikslas buvo tobulos valstybės santvarkos, valdymo modelio sukūrimas. Han Fei susistemino savo pradininkų (Shen Dao, Shang Yang ir kt.) mokymą, kurį papildė savomis interpretacijomis ir idėjomis. Jo pradininkai koncentravosi ties siauresniais aspektais, o Han Fei pateikė plačiausią ir išsamiausią visų legizmo temų ir idėjų sintezę. Dėl šios priežasties jis yra tituluojamas iškiliausiu legistu. Visa susisteminta medžiaga, perteikianti pamatines legizmo idėjas, yra pateikiama veikale *Han Feizi*. Šis kūrinys yra išsamiausias ir labiausiai išbaigtas to meto veikalas apie legizmo mokymą. Jo autorystė dažniausiai priskiriama pačiam Han Fei, o tai, savo ruožtu, yra viena iš priežasčių, paaiškinančių, kodėl jis yra laikomas labiausiai nusipelniusiu legizmo atstovu.

Galėtų pasirodyti, kad Han Fei politinė filosofija yra ištyrinėta skersai ir išilgai, tačiau net ir šiais laikais tyrinėtojai sugeba atrasti vis kažką naujo; o tai reiškia, kad Han Fei siūlomo valstybės valdymo modelio klausimas iki šiol neprarado savo mokslinio aktualumo. Pavyzdžiui, ilgą laiką jo propaguojamas valdymo modelis iš dalies buvo (o kartais ir tebėra) suvokiamas stereotipiškai – kaip visiška priešingybė konfucianistiniam, t.y. dorybingam, paremtam tam tikrais moralės principais. Tačiau laikui bėgant, Han Fei idėjose atrandama vis daugiau moralės pėdsakų. Nagrinėjant *Han Feizi* iš skirtingų požiūrio taškų atsiranda naujas tyrinėjimo laukas ir paaiškėja, kad ne viskas dar yra ištirta iki galo. Išleidžiama vis daugiau darbų, bandant kuo įvairiau interpretuoti *Han Feizi*, ir taip siekiant priartėti prie to, ką gi iš tikrųjų Han Fei vadina "tobuląja" valstybės santvarka. Dar vienas svarbus Han Fei mokymo aspektas – žmogaus prigimties samprata. Didžioji dalis tyrinėtojų tvirtina, kad, anot Han Fei, žmonės iš prigimties yra linkę į blogį; tačiau atsiranda mokslininkų, tarp kurių ir Yuri Pines, kurie teigia, kad Han Fei veikiau pabrėžia žmogaus prigimties savanaudiškumą, bet, kaip pastebi Yuri Pines, tai nėra blogai, nes dėl šios priežasties žmonės yra paveikūs apdovanojimams ir bausmėms. Iš tiesų Han Fei valstybės valdymo modelis iki šiol tebėra nagrinėjamas daugybės įvairių mokslininkų (tokių kaip Nick Mithen, Henrique Schneider, Wang Xiaobo ir kt.), dėl kurių įžvalgų jis tampa vis įvairiapusiškesnis.

Mano tikslas – remiantis pirminiais šaltiniais *Han Feizi* ir (iš dalies) *Shangjunshu*, bei naudojantis relevantiškais antriniais šaltiniais, sistemiškai aprašyti Han Fei valstybės valdymo modelį. Tuo pačiu parodysiu jo specifiškumą, lyginant su kito žymaus legisto – Shang Yang politinėmis idėjomis; atskleisiu, kokie veiksniai darė įtaką Han Fei mąstymui; ir galiausiai, patyrinėsiu, kaip visa tai buvo įgyvendinama praktikoje. Be to, kadangi tyrinėjant Han Fei politinę filosofiją galima susidaryti įspūdį, kad jo siūloma valdymo strategija prilygsta nevaržomam despotizmui, todėl, remdamasi pirminiu šaltiniu *Han Feizi* bei Lim Xiao Wei ir R. P. Peerenboom darbais, Han Fei idėjose pabandysiu įžvelgti moralės užuomagų. Trumpai tariant, mano užduotis – kuo detaliau ištyrinėti ir aprašyti tai, kas, anot Han Fei, yra tobulas valstybės valdymo modelis; rasti paaiškinimą, kodėl tas modelis turėjo būti būtent "toks", ir atsakyti į klausimą, ar jis pasiteisino praktiškai.

Pirminių šaltinių analizei naudosiu Burton Watson *Han Feizi* vertimą bei J. J. L. Duyvendak *Shangjunshu* vertimo variantą. Tuo tarpu iš antrinių reikėtų paminėti ypač išsamias Wang ir Chang (1986) monografijas bei Fu Zhengyuan (1996), R. P. Peerenboom (1993) ir Yuri Pines (2009) veikalus, kurie reikšmingi tiek to meto kontekstų suvokimui, tiek ir paties Han Fei politinių idėjų supratimui. Taip pat verta paminėti Lim Xiao Wei (2005) darbą, kuriame plėtojamas ganėtinai naujas Han Fei valstybės valdymo modelio klausimas.

Pirmojoje ir paskutiniojoje darbo dalyse tyrimą daugiau grįsiu antriniais šaltiniais. Remdamasi įvairia juose pateikiama informacija padarysiu aprašomojo-analizuojamojo pobūdžio tyrimą, kurio metu išsiaiškinsiu, kas ir kaip veikė Han Fei mąstymą, kas jį pastūmėjo sukurti specifinį valstybės valdymo modelį, ir kaip tas modelis buvo pritaikomas Qin imperijos politikoje. Nagrinėdama šiuos aspektus daugiausia taikysiu aprašomąjį metodą, kurį papildys ir analitinė bei sisteminė analizė. Tuo tarpu, siekdama išsiaiškinti Han Fei valdymo modelio esmę, jo sudėtines dalis ir svarbiausius aspektus labiau remsiuosi pirminiu šaltiniu *Han Feizi*. Be to, paskutiniajame šios dalies poskyryje iškėliau palyginus gana naują problemą, t.y., remdamasi *Han Feizi* bei antriniais šaltiniais, Han Fei idėjose pabandžiau paieškoti moralės užuomazgų, kurios ilgą laiką mokslininkų buvo ignoruojamos ir nepastebimos. Taigi, antrajame bakalauro darbo skyriuje, interpretuodama *Han Feizi* pateikiamas mintis bei remdamasi antriniuose šaltiniuose pateikiamomis įžvalgomis ar komentarais, kurie papildo pirminį šaltinį, stengsiuosi atsakyti į jau minėtus pagrindinius probleminius klausimus. Šioje dalyje daugiau dėmesio bus skiriama pačių Han Fei idėjų interpretacijai bei interpretacijų apžvalgai. Be to, siekdama parodyti

Han Fei ryšį su kitais legistais ir akcentuoti jo valdymo modelio specifiškumą, keliose vietose bandysiu palyginti Han Fei ir Shang Yang politines idėjas, išryškinti esminius panašumus ir skirtumus.

Taigi, pirmasis ir trečiasis skyriai, kuriuose pristatysiu istorinį bei intelektualinį kontekstus ir detalizuosiu informaciją apie praktinį Han Fei idėjų realizavimą, bus apžvalginiai, retkarčiais papildyti citatomis iš *Han Feizi* ar *Shangjunshu.* Tuo tarpu antroji darbo dalis bus tiriamoji, kuriame ir bus išdėstyta Han Fei valstybės valdymo modelio samprata ir struktūra. Atlikusi išsamią analizę, bakalauro darbą užbaigsiu viską apibendrinančiomis išvadomis.

## 1. Han Fei istorinė ir intelektualinė aplinka

Han Fei gyveno vienu chaotiškiausių laikotarpių per visą Kinijos istoriją. Jau pats laikotarpio pavadinimas kinų kalboje *Zhanguo* 战国 apibūdina to meto politines ir socialines aplinkybes. Tai taip pat buvo socialinių pokyčių ir perversmo politikoje laikotarpis, nes nuo feodalinės santvarkos ilgainiui buvo pereita prie biurokratinės. Visa tai, be abejo, turėjo įtakos Han Fei mąstymui ir siūlomoms valdymo strategijoms. Han Fei suvokė, kad tuo metu, Kariaujančių Karalysčių periodu, siekiant užbaigti suirutės laikotarpį ir į Kiniją grąžinti taiką bei ramybę, buvo būtina suvienyti valstybę; o šiam tikslui pasiekti reikėjo imtis kraštutinių priemonių. Nors tuo metu egzistavo daugybė kitų mąstytojų propoguojamų valdymo strategijų ir modelių, tačiau Han Fei turėjo pranašumą: jo siūlomas valstybės valdymo modelis buvo orientuotas į praktiškumą; jis nebuvo grindžiamas jokiais utopiniais, nepasiekiamais idealais.

Kadangi tuo metu aktyviai reiškėsi ne tik legistai, bet ir kitų filosofinių mokyklų atstovai, todėl Kariaujančių Karalysčių laikotarpis neretai tapatinamas su vadinamuoju Šimto mokyklų periodu, kurio metu ypač išaugo susidomėjimas politiniais reikalais. Skirtingos mokyklos aktyviai reiškė savo įsitikinimus, dalino patarimus valdovams, varžėsi tarpusavyje, bet kartu ir darė įtaką viena kitai, ar net perimdavo viena kitos idėjas. Tai reiškia, kad tuo pačiu jos daugiau ar mažiau paveikė ir Han Fei. Apskritai legizmas, lyginant su kitomis klasikinės kinų filosofijos mokyklomis, yra laikomas jauniausia, vėliausiai atsiradusia filosofijos kryptimi. Dėl šios priežasties jis patyrė daugelio kitų krypčių (daoizmo, konfucianizmo bei moizmo) įtaką, kuri atsispindi veikale *Han Feizi*. Taigi, ne tik istorinė, bet ir intelektualinė aplinka Han Fei mąstyme ir idėjose paliko žymų pėdsaką. Visų pirma, turiu galvoje ankstesnius legistus, tokius kaip Shen Dao ar Shang Yang. Tai buvo tie asmenys, kurių pėdomis sekė, ir, iš dalies, kurių dėka iškilo Han Fei. Visų antra, nors Han Fei laikomas reikšmingiausiu legistu, detaliai išplėtojusiu legizmo filosofiją, tačiau jam didelę įtaką padarė ir kitos filosofinės mokyklos bei jų atstovai. Dažniausiai įvardinamos trys filosofijos kryptys, kurių apraiškas galima įžvelgti Han Fei idėjose: daoizmas, konfucianizmas bei moizmas. Taigi, šio skyriaus antrojoje dalyje atskleisiu, kokias idėjas perėmė, ir kaip jas transformavo Han Fei.

### 1.1. Kariaujančių Karalysčių laikotarpis ir Han Fei

Kai XI a. pr. Kr. buvo įkurta Zhou dinastija, į jos valdas įėjo apie 172 valstybės, kurias valdė vienas valdovas. Tačiau, laikui bėgant, valstybės įgavo vis daugiau autonomijos, pamažu jos atsiribojo nuo Zhou dinastijos ir suskilo į atskirus vienetus. Tuo pačiu smuko ir valdovo autoritetas. Viso to priežastis buvo akivaizdi – valdovas nesugebėjo sukontroliuoti milžiniškos teritorijos, jis neturėjo tinkamos valdymo strategijos. Ilgainiui, Pavasarių ir Rudenų laikotarpio (*Chunqiu* 春秋, 770–453 m. pr. Kr.) pabaigoje, Zhou politinės struktūros visiškai suiro, ir tarp pavienių karalysčių (ir net jų viduje, tarp kilmingųjų ar galingų valdančiųjų šeimų) prasidėjo nenutrūkstami karai. Stipresnės karalystės puldavo ir aneksuodavo silpnesnes, politinė ir socialinė tvarka virto į nevaldomą anarchiją, nesibaigiančius tarpusavio karus, kurie tęsėsi iki pat Kinijos suvienijimo 221 m. pr. Kr. Tas nuolatinių karų bei chaoso laikotarpis ir yra įvardijamas Kariaujančių Karalysčių laikotarpiu (*Zhanguo* 戰國, 453–221 m. pr. Kr.). Susiklosčius tokioms istorinėms aplinkybėms valdovai ieškojo kompetentingų valdininkų, jiems reikėjo patarėjų, galinčių padėti sustiprinti valstybes, atremti priešų puolimus ir numalšinti nesutarimus pačių valstybių viduje. Būtent legistai, tarp kurių reikšmingiausias Han Fei, patenkino šiuos poreikius.

Paradokslu, bet būtent šiuo chaotišku ir neramiu laikotarpiu pastebimas ne tik legizmo, bet apskritai visos kinų filosofijos suklestėjimas. Susiklosčiusios istorinės aplinkybės paskatino intelektualus labiau įsigilinti į politinius reikalus, ieškoti politinių-socialinių problemų sprendimo būdų ir pasiūlyti geriausias valdymo strategijas. Visa tai sudarė labai palankią terpę iškilti žymiausiam legizmo atstovui Han Fei, nes jo sukurtas valstybės valdymo modelis, rodos, buvo vienintelė išeitis ir vienintelė priemonė, suteikianti vilties Kinijai išbristi iš nesibaigančio chaoso. Jo siūloma valdymo strategija turėjo sugrąžinti Kinijai tvarką ir ramybę.

Kariaujančių Karalysčių laikotarpis iš dalies sąlygojo Han Fei požiūrį į istoriją. Apskritai istorija vaidina reikšmingą vaidmenį veikale *Han Feizi*. Galima sakyti, kad net visa Han Fei siūloma valdymo strategija yra pagrįsta požiūriu į istoriją. Tiesa, šią teoriją jis perėmė iš jau anksčiau minėtojo Shang Yang, kuris, jam priskiriamame veikale, teigia, kad „norint valstybei suteikti naudos, nereikia sekti senove“ (*Shangjunshu*, 4). Tačiau, priešingai nei jo pirmtakas Shang Yang, Han Fei šį aspektą išplėtoja daug detaliau. *Han Feizi* vis pabrėžiama, kad laikai nuolat keičiasi, todėl reikia atsižvelgti tik į dabartį, dabarties poreikius, kurie sąlygoja valdymo priemones bei metodus. Politiniai veiksmai negali būti kuriami pagal senovę, nes tai yra

beprasmiška. Remdamiesi tuo, kai kurie tyrinėtojai mano, kad Han Fei neigiamai vertino senovę ir konfucianistų liaupsinamą karalių išminčių valdymą. Tačiau iš tiesų jis buvo praktiška asmenybė ir suvokė, kad praeityje praktikuojami metodai šiuo neramiu Kariaujančių Karalysčių laikotarpiu paprasčiausiai bus neveiksmingi. Han Fei pripažįsta, kad anksčiau valdymas morale, apeliuojant į žmonių sąžinę ir gėdos jausmą, buvo veiksmingas ir efektyvus; tačiau dabar laikai pasikeitė, įvyko daug politinių, socialinių ir ekonominių pokyčių, tad turi keistis ir valdymo būdai bei strategijos. Kita vertus, nepaisant visų tų pokyčių, žmonių prigimtis visada lieka ta pati: žmogui, kaip ir bet kokiam kitam gyvam organizmui, rūpi patenkinti, numalšinti savo gyvybinius poreikius ir troškimus.

Tačiau tada Albert Galvany kelia klausimą: kaip tada paaiškinti žmonių elgesį, jo skirtumus senovėje ir dabartyje? (Galvany 2012) Atsakymas vėlgi grindžiamas istorija, istorinėmis aplinkybėmis, ir slypi pačiame *Han Feizi*. Han Fei teigia, kad senovėje žmonės gyveno visko pertekę; jų buvo nedaug, o maisto ir drabužių – užtektinai. Tuo tarpu dabar žmonių populiacija smarkiai išaugo, jiems stinga būtiniausių dalykų, jie priversti sunkiai dirbti ir kautis net dėl duonos kąsnio. Kadangi senovėje žmonės galėjo lengvai patenkinti savo užgaidas, tai nesukeldavo tarpusavio konfliktų, jie gyveno harmonijoje, jiems nereikėjo kovoti dėl išlikimo. Tuo pačiu valdovui nereikėjo imtis jokių represinių priemonių. Tuo tarpu dabar pasaulis yra kamuojamas ir varginamas sunkumų: moralinė tvarka sugriuvusi, tarp žmonių tęsiasi tarpusavio kivirčai, o tradicinės mąstymo sistemos, kurios jau buvo pasenusios ir netinkamos, nepadėjo rasti išeities ir sprendimų. Galima sakyti, kad drastiškas metas reikalavo drastiškų priemonių. Atsižvelgdamas į tai Han Fei sukūrė gana griežtą valdymo modelį, paremtą įstatymais, apdovanojimų-bausmių sistema ir kitais, visuomenę kontroliuojančiais, elementais. Albert Galvany teigia, kad „Han Fei istoriją apibrėžia kaip perėjimą nuo klestinčio periodo prie nuosmukio ir netvarkos laikotarpio; tik prievarta ir represijos gali grąžinti taiką ir ramybę“ (Galvany 2012, 91). Han Fei požiūrio į istoriją atskleidimas iš dalies padeda suvokti jo valstybės valdymo modelį bei priežastis, kodėl tas modelis turėjo būti toks ir ne kitoks.

### 1.2. Filosofinių mokyklų įvairovė

Kaip jau minėjau, Han Fei mąstyme akivaizdžiai matosi kitų filosofinių mokyklų įtaka. Nepaisant to, kad Han Fei prieštaravo ir nesutiko su tam tikromis kitų mokyklų idėjomis, tačiau,

kita vertus, akivaizdu, kad jis pasiskolino ir savaip interpretavo daugybę jų elementų. Kaip teigia Yuri Pines, dauguma iš jų, be abejo, buvo susijusios su politine sfera ir vienaip ar kitaip krypo į autoritarizmą, todėl Han Fei buvo ypač patrauklios (Pines 2009). Vienas iš pavyzdžių, įrodančių, kad dalis Han Fei mokymo elementų išties buvo įkvėptos kitų kinų filosofijos krypčių – tai jo idėjų santykis su daoizmu. Nemaža dalis tyrinėtojų įžvelgia daoizmo įtaką Han Fei, ir teigia, kad pastarasis perėmė ir, savaip interpretuodamas, išplėtojo tam tikras daoistines pažiūras. Be to, kinų mokslininkai jau gilioje senovėje įžvelgė glaudų ryšį tarp daoizmo ir legizmo. Vienas iš pirmųjų tai pastebėjusių buvo garsusis istorikas Sima Qian 司马迁. Savo veikale *Shiji* 史记 („Istoriko užrašai“) daoistų Laozi ir Zhuangzi biografijas patalpino tame pačiame skyriuje su legistų Shen Buhai ir Han Fei biografijomis. Jis tvirtino, kad pastarųjų dviejų legistų teorijų ištakos slypi daoizme, arba tiksliau – Huang-Lao[1] ir Laozi mokyme (Fu Zhengyuan 1996, 25). Fu Zhengyuan ir dalis kitų tyrinėtojų teigia, kad Haung-Lao yra tarsi tiltas, jungiantis daoizmą ir legizmą.

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad tarp į misticizmą linkusio daoizmo ir realizmu paremto legizmo egzistuoja pakankamai didelė ir akivaizdi skirtis. Tačiau juos sieja ir tam tikras bendrumas. Zhengyuan Fu manymu, *Laozi* veikale yra gausu skyrių, kuriuose iš esmės kalbama apie valdymo principus, tik parinktas kitas žodynas, tad Han Fei išties turėjo iš kur semtis įkvėpimo (Zhengyuan Fu 1996).Visų pirma, daoistų, arba tiksliau Laozi, filosofija yra paremta viską aprėpiančiu būties principu *dao* 道, kas išvertus iš kinų kalbos, reikštų *kelią*, *metodą* arba *būdą*. Nuo vadinamojo *dao* priklauso absoliučiai viskas: „*Dao* yra visa ko pradžia ir pabaiga, būtis ir nebūtis viename“; *dao* simbolizuoja nedalomą visumą, visuotinį ir universalų įstatymą, kuris galioja kiekvienai būtybei (Fu Zhengyuan 1996, 22-23). Be to, veikalo *Laozi* komentaruose aiškinama, kad apskritai Laozi tekste *dao* sąvoka vartojama trimis atvejais: pirma, *dao* kaip visa ko gimimo ir raidos šaltinis; antra, *dao* kaip gamtoje veikiantis dėsnis; ir trečia, *dao* kaip visuomenę reguliuojanti norma ar įstatymas (Švambarytė 1997, 173). Šiuo atveju pastarasis dao apibrėžimas yra aktualiausias, nes juo remiantis galima daryti išvadą, kad legistų *fa* 法 gali būti traktuojamas kaip *dao* atitikmuo, kas reiškia *įstatymą*. *Dao* tiesiog veikia natūralioje, gamtinėje sferoje, o *fa* yra pritaikytas sociopolitinei sferai. Kita vertus, Yuri Pines iškelia hipotezę, kad

[1] Manoma, kad Huang-Lao mokykla susiformavo Kariaujančių Karalysčių laikotarpiu, apie 400 m. pr. Kr., ir yra legizmo mokyklos pirmtakė (Peerenboom, 1993).

galbūt legistų *shu* samprata taip pat gali būti daoistų *dao* atitikmuo (Pines 2009, 101), nes *shu* taip pat yra nepagavus, neįvardijamas ir apgaubtas paslapties šydu.

Dar vienas bendrumas, iš dalies siejantis daoizmą ir Han Fei mokymus, tai *wu-wei* 无为 samprata, arba *ne-veikimo* samprata. Kalbėdamas apie valstybės valdymą daoistas Laozi pabrėžė ne-veikimo principą, ką galima aiškinti kaip leidimą įvykiams tekėti savo vaga. Jis buvo įsitikinęs, kad jeigu valdovas imasi kažkokių tyčinių veiksmų, bando nukreipti įvykius kokia nors linkme, jam tampa sunku sukontroliuoti įvairius valstybės reikalus ir suvaldyti visuomenę. Tai yra viena iš nelaimių ir negandų priežasčių. Pavyzdžiui, jeigu žmonės kenčia alkį ir nepriteklių, tai reiškia, kad valdovas tuščiai eikvoja valstybės lėšas ir renka per daug mokesčių (Fu Zhengyuan 1996, 23). Anot Laozi, daoistų valdovas valdo savaime, lyg nevaldytų, ir nesilaiko įsikibęs tos valdžios, nes tai taptų priklausomybe, kuri sąlygoja baimę ir kitus neigiamus dalykus, taigi kenkia gyvybinei energijai ir ramybei. Valdovo ne-veikimas veikale Laozi pasireiškia tuo, kad „jis gyvena ne-veikimu, moko nesakymu ir supranta, kad valdyti didelę šalį – tai tarytum mažą žuvį kepti. Valstybės veikėjui nedera versti žmones daryti to, kas prieštarauja jų charakteriui, reguliuoti jų gyvenimą patvarkymais ir paliepimais, drumsti jų sielos ramybę“ (Švambarytė 1997, 178). Zhengyuan Fu manymu, *wu-wei* idėja pasirodė patraukli ir Han Fei, todėl jis ją pritaikė savo valdymo modelyje. Tačiau su šia Zhengyuan Fu mintimi sutikti vis tik negalėčiau, nes Han Fei apie ne-veikimą daugiau šneka, o ne realiai pritaiko savo valstybės valdymo modelyje. Iš tiesų, Han Fei nuolat akcentuoja *wu-wei*, tačiau reikia pripažinti, kad jo idėjos ne visada derinasi su daoistiniu *wu-wei*. Viena vertus, jis propogavo valdymą *wu-wei* principu, nes suvokė, kad į valdžią ateiti gali neišmanėlis. Tokiu atveju, kai praktikuojamas *wu-wei,* dauguma valstybės reikalų perkeliami į ministrų rankas, o tai, savo ruožtu, sumažina galimos, neišmanėlio valdovo padarytos, žalos valstybei ir liaudžiai tikimybę. Taigi, daoistų *wu-wei* veikale *Han Feizi* galima traktuoti kaip fiktyvų valdovo valdymą, nes daugumą valdymo reikalų jis patikėdavo savo ministrams. Kita vertus, šiuo atveju Han Fei mokyme galima įžvelgti prieštarą, nes kalbėdamas apie *wu-wei* jis tuo pačiu neatsisako minties, kad įstatymų leidyba, apdovanojimų ir bausmių skyrimas vis tik priklauso valdovui ir negali būti perleistas valdininkams. Taigi, nors iš esmės *wu-wei* principą Han Fei perėmė iš daoistų, tačiau patį šios sąvokos turinį jis smarkiai pakeitė. Apskritai Han Fei interpretacijų dėka, daoistų įžvalgos palaipsniui išsirutuliojo į manipuliacijomis paremtus legizmo propoguojamo valstybės valdymo elementus.

Daoizmas nebuvo vienintelė kinų filosofijos kryptis, iš kurios Han Fei sėmėsi įkvėpimo. Kad ir kaip bebūtų keista, tačiau prie to prisidėjo ir konfucianizmas. Nors daugeliui žinoma, kad konfucianizmą ir legizmą galima traktuoti kaip du visiškai nesuderinamus ir vienas kitam prieštaraujančius mokymus, tačiau kai kurie tyrinėtojai sugeba įrodyti, kad nėra visiškai taip. Jau vien toks faktas, kad legisto Shang Yang mokytoju buvo konfucianistas Li Kui, o Han Fei buvo konfucianisto Xunzi mokinys, verčia suabejoti, ar tikrai tarp klasikinio konfucianizmo ir legizmo (arba, šiuo atveju konkrečiai tarp konfucianizmo ir Han Fei) nėra visiškai jokios bendrystės. Vienas iš šios srities tyrinėtojų – Zhengyuan Fu – teigia, kad iš tiesų dalis Han Fei idėjų turi konfucianistines šaknis. Nepaisant to, kad konfucianizmas yra neatsiejamas nuo humanizmo, moralaus valdymo sampratos, čia taip pat galima įžvelgti ir tam tikrų autoritarinio valdymo elementų (ypač turint galvoje Xunzi mokymą, kuris neretai traktuojamas kaip jungiamoji grandis tarp konfucianizmo ir legizmo), kurie iš pirmo žvilgsnio nėra akivaizdūs, tačiau kuriuos Han Fei sugebėjo įžvelgti ir pritaikyti savo mokymo kontekste.

Visų pirma, konfucianistai pasisakė už paklusnumą, pagarbą ir ištikimybę viršesniajam (t.y. sūnaus nuolankumas tėvui; pavaldinio – valdovui ir pan.). Šis principas turėjo sukurti harmoningus santykius visuomenėje; konfucianistai tai įvardijo kaip teisingą ir prideramą elgesį. Iš dalies konfucianistų paklusnumo ir pagarbos viršesniajam samprata siejasi su Han Fei propoguojama valdovo pranašumo ir nekvestionuojamo autoriteto doktrina. Anot Zhengyuan Fu, galima teigti, kad tai yra vienas ir tas pats dalykas, pateikiamas iš skirtingų požiūrio taškų. Tačiau, kyla klausimas, ar galima kelti tokią prielaidą turint galvoje tai, kad konfucianistai, ypač Mengzi, teigė, jog valdovas yra atsakingas prieš žmones, ir jeigu jis praranda moralę, tai jį galima ir net reikia pakeisti kitu. Čia vertėtų prisiminti Dangaus mandato idėją. Dangaus mandatas laiko valdovą atsakingu už tam tikrus standartus, jis turi atsakyti dangui ir netiesiogiai žmonėms; konfucianistų valdovas turi nuolat įrodinėti, kad yra vertas Dangaus mandato. Šiuo atžvilgiu, priešingai negu Han Fei mokyme, konfucianizme valdovo autoritetas nėra besąlygiškas ir nekvestionuojamas. Be to, anot Han Fei, žmonės turi būti priverčiami tarnauti valdovui, pasitelkiant apdovanojimų-bausmių sistemą, ar įbauginimo priemones, o ne apeliuojant į jų moralę.Todėl, nors pati paklusnumo autoritetui idėja ir galėjo būti perimta iš konfucianizmo, tačiau jos turinys buvo visiškai kitoks.

Dar vienas svarbus aspektas, kalbant apie konfucianizmo bendrystę su Han Fei – tai žmogaus prigimties samprata. Kaip jau minėjau, Han Fei mokytoju buvo Xunzi. Paradoksalu, bet

būdamas konfucianistu, Xunzi tvirtai laikėsi požiūrio, kad žmogus iš prigimties yra linkęs į blogį. Su šiuo požiūriu siejama ir dar viena Xunzi idėja: nors Konfucijus teigė, kad karaliui išminčiui valdyme užtenka moralės galios, o įstatymai ir bausmės yra nereikalingi, tačiau Xunzi nebuvo toks optimistas. Kadangi jis tikėjo bloga žmonių prigimtimi ir žinojo, kad bet kokiu atveju prasižengėlių vis tiek atsiras, todėl manė, jog bausmės vis tik reikalingos, nors naudojamos būtų nedažnai[2]. Visa tai paliko įspūdį Han Fei. Todėl manoma, kad būtent iš Xunzi jis perėmė ir toliau plėtojo šias idėjas, kuriomis grindė savo sukurtą valstybės valdymo modelį.

Dalis mokslininkų įžvelgia ir trečiosios kinų filosofijos krypties – moizmo - įtaką ir bendrystę su Han Fei. Moistai praktikavo visuotinės meilės ir rūpesčio bei taikaus sambūvio tarp valstybių idėją. Moizmas buvo orientuotas į paprastus žmones, todėl neretai įvardinamas kaip labiausiai orientuotas į populizmą tarp visų kitų Kinijos filosofinių mokyklų. Moistai propagavo vadinamąją visuotinės meilės idėją, nes tikėjo, kad tai yra tinkama priemonė, padėsianti užbaigti ir sutvarkyti Kariaujančių Karalysčių laikotarpio chaosą. Jie taip pat pasisakė už taupumą, kuklumą ir prieš bet kokias karines intervencijas. Moistai stengėsi įtikinti įvairių karalysčių valdovus, kad šie susilaikytų nuo kitų teritorijų puldinėjimų, nes tai neatneša naudos ir tik apsunkina paprastų žmonių gyvenimą ir susilpnina valstybę. Tai yra pamatinės moizmo idėjos, kurios, rodos, visiškai prieštarauja Han Fei mokymui. Kita vertus, moizmas, kaip ir prieš tai minėtos kinų filosofinės mokyklos, turėjo ir kitą pusę, kurią sėkmingai pritaikė legistai; tarp jų – ir Han Fei. Kita moizmo pusė iš dalies palaikė absoliutizmą. Legistai perėmė ir išplėtojo kai kuriuos moizmo autoritarinio valdymo principus. Visų pirma, akivaizdžiausiai šių dviejų filosofijos krypčių bendrystė pasireiškia, kalbant apie valdovo autoritetą. Moistai tikėjo dieviškosiomis karaliaus teisėmis, dieviškuoju teisingumu. Anot Mozi, valdovui yra suteiktos aukštesniosios galios, nes jis buvo paskirtas Dangaus, t.y. gavo Dangaus mandatą. Būtent Dangus išrenka labiausiai vertą ir nusipelniusį asmenį, kuris paskiriamas Dangaus Sūnumi (Ivanhoe, Norden 2001, 61). Dėl šios priežasties valdovo valia ir troškimai atspindi Dangaus valią ir troškimus; ir dėl to valdovui yra skiriamas aukščiausias autoritetas, žmonės privalo paklusti jo įsakymams. Anot Mozi, kiekvienas turi besąlygiškai paklusti valdovui: „Ką valdovas laiko teisingu, tas ir yra teisinga; ką jis laiko klaidingu, tas ir yra klaidinga“ (Ivanhoe, Norden 2001, 62). Tik valdovas, būdamas Dangaus Sūnumi, turi teisę nustatyti moralinius standartus ir įstatymus, kurių turi laikytis visi likusieji. Šis valdovo, kaip aukščiausiojo asmens, aspektas

[2] Iš *Internet Encyclopedia of Philosophy*.

puikiai atsispindi Han Fei kuriamame valdymo modelyje, todėl kai kurie tyrinėtojai kelia hipotezę, kad galbūt tam įtakos galėjo turėti ne konfucianistai, o moistai. Grįžtant prie Han Fei ryšio su moizmu, svarbu paminėti tai, kad Han Fei, priešingai negu moizmo šalininkai, nekalba apie jokį Dangaus mandatą; jis teigia, kad žmonės valdovui privalo paklusti vien dėl jo užimamos pozicijos.

Kalbant apie Han Fei bendrystę su Mozi ir moizmo įtaką, būtina paminėti vadinamąją skundų ar įskundimų sistemą. Nors moizmo mokykla paprastai laikoma egalitarine ir pacifistine, kas vėlgi, rodos, su legizmu neturi nieko bendra, tačiau ir čia yra šiokių tokių išimčių. Moizme užsimenama, kad siekiant palaikyti socialinę tvarką valstybėje, žmonės turi būti skatinami valdovui ar jo ministrams pranešti visas žinomas naujienas, įvykius ar girdėtus gandus. Trumpai tariant, taip žmonės buvo skatinami netiesiogiai skųsti vieni kitus: „Kad ir ką gero ar blogo išgirstum ‚privalai apie tai pranešti Dangaus Sūnui“ (Ivanhoe, Norden 2001, 63). Ši citata iš karto primena Han Fei mąstymą, todėl galima daryti išvadą, kad šiuo atžvilgiu įkvėpimo buvo semtąsi būtent iš moistų.

Taigi, pateikti pavyzdžiai įrodo, kad iš tiesų egzistuoja legistų bendrystė su kitomis, Kariaujančių Karalysčių laikotarpiu klestėjusiomis, kinų filosofinėmis mokyklomis. Tuo tarpu Han Fei politinės idėjos yra tarsi visų tų mokyklų maišatis. Nors visa tai atrodo paradoksalu, tačiau tuo pačiu ir suprantama, nes tai lėmė istorinės aplinkybės, kurios, kaip teigia Zhengyuan Fu, buvo palankios intelektualiam kryžminimui.

## 2. Han Fei mokymas apie valstybės valdymą

Palyginus su ankstesniais legistais, Han Fei mokymas apie valstybės valdymą yra daug labiau išplėtotas. Kaip pavyzdį galima paimti Shang Yang. Nors jis padėjo pagrindus įstatymo *fa* 法 sampratai, kurią vėliau perėmė Han Fei, tačiau jo siūloma valdymo strategija buvo per daug siaura, neapėmė tiek politinių aspektų, kaip Han Fei. Tuo tarpu Han Fei ne tik perėmė ir išplėtojo Shang Yang *fa* sampratą, bet kartu ją papildė kitais aspektais, kurie turėjo dar labiau padidinti valdymo efektyvumą. Svarbiausi iš šių aspektų (valdovo autoritetas, apdovanojimų-bausmių sistema, *xing-ming* principas ir kt.) bus aptarti šiame darbo skyriuje.

Siekiant geriau suvokti Han Fei valstybės valdymo modelį svarbu ištyrinėti ir valdovo, valdininkų bei paprastų žmonių tarpusavio santykius, kuriuos sąlygoja Han Fei valdymo strategijos griežtumas ir pragmatiškumas. Be to, įdomu yra tai, kad Han Fei valstybės valdymo modelis nėra toks paprastas ir lengvai suprantamas kaip atrodo. Didžioji dalis mokslininkų linkę jį tapatinti su šiuolaikiniu totalitarizmu,ginančiu tik valdovo interesus, tačiau labiau pasigilinus ima aiškėti, kad Han Fei iš tikrųjų rūpi liaudies interesai, o jo mokyme apie valstybės valdymą galima įžvelgti ir moralės principų apraiškų.

### 2.1 Įstatymo samprata ir vaidmuo

Kinų kalboje įstatymo terminą nurodo rašmuo *fa* 法, kas taip pat gali reikšti standartą ar būdą. Nors, kita vertus, senuosiuose kinų tekstuose[3] vietoj *fa* buvo naudojamas kitas rašmuo – *xing* 刑, kuris reiškė bausmę (Zhengyuan Fu 1996, 57). Tai reiškia, kad įstatymas visų pirma buvo suvokiamas ne kaip apibrėžta taisyklė, kurios turi būti laikomasi, bet kaip baudžiamoji priemonė. Kiek vėliau šią sampratą ėmėsi plėtoti legistai. Vienas iš pirmųjų buvo Shang Yang, kuris padėjo pamatus įstatymo *fa* idėjai, ir kuris koncentravosi būtent ties šiuo aspektu. Įstatymas Shang Yang buvo aukščiau visko, svarbiausias valdymo elementas. Yuri Pines manymu, kadangi Shang Yang įstatymo samprata buvo išplėtota gana detaliai, tad Han Fei jos beveik nepakeitė, tik papildė (Pines 2013). Veikale *Han Feizi* ši sąvoka taip pat užima bene svarbiausią vietą, o Han Fei siūlomas valstybės valdymo modelis be jos būtų neįsivaizduojamas.

[3] Vienas iš tokių tekstų yra *Shujing*.

*Han Feizi* plėtojamo įstatymo *fa* reikšmių spektras gana platus, bet dažniausiai jis traktuojamas kaip valdovo sukurtos ir įtvirtintos taisyklės, elgesio normos, ar įsakymai, kurie yra skirti visuomenei, ir kurių privalu laikytis. *Fa* taip pat apima ir įvairius valdovo draudimus, nurodymus bei atitinkamas bausmes, kurios skiriamos įstatymų pažeidėjams. Pagrindinė įstatymo funkcija – sukontroliuoti liaudį ir užtikrinti tvarką valstybėje. Be abejo, tai ne vienintelė jo funkcija. Galima išskirti dar bent kelias. Pavyzdžiui, *fa* pagalba valdovas gali lengviau įtvirtinti savo autoritetą, priversti žmones jam paklusti. Be to, įstatymas kartu atlieka ir prevencinės priemonės vaidmenį. Kaip teigiama *Han Feizi*, įstatymas turi atbaidyti žmones nuo nusikaltimų, t.y. elgesio, kuris prieštarautų *fa*. Tačiau, kad tai pasiteisintų praktikoje, įstatymai turi būti suformuluoti labai aiškiai, jie turi būti suprantami net ir neišsilavinusiems, paprastiems piliečiams. Žmonės turi žinoti, už ką ir kaip gali būti apdovanoti ar nubausti. Pačiam valdovui taip pat naudinga, kad įstatymai būtų lengvai suprantami, nes „jeigu įstatymai aiškiai apibrėžti, viršesnieji bus gerbiami, o jų teisės nebus užgrobtos“ (*Han Feizi* 6:28). Tai reiškia, kad, suprasdama įstatymus ir žinodama, kas laukia už jų pažeidimus, liaudis gerbs valdovą ir nedrįs pasikėsinti į jį ar prieštarauti jo veiklai. Taigi, įstatymas *fa* yra tarsi vaistas nuo Kariaujančių Karalysčių laikotarpio ligos – chaoso. *Han Feizi* teigiama, kad „taisant viršesniųjų ydas, įspėjant pavaldinius dėl nusižengimų, grąžinant tvarką, atskleidžiant klaidas ir gydant blogį, niekas negali prilygti įstatymui” (*Han Feizi* 6:28). Būtent įstatymas yra vienintelė viltis grąžinti taiką ir ramybę. Tuo tarpu „įbauginant valdininkus, žmonėms keliant pagarbią baimę, naikinant nepaklusnumą ir tingumą bei užkertant kelią melui bei apgavystėms, niekas negali prilygti bausmėms” (*Han Feizi* 6:28). Reikia atminti ir tai, kad atitinkamai pagal besikeičiančius laikotarpius įstatymai taip pat nuolat kinta. Kaip teigia Han Fei, įstatymas negali būti pastovus ir nepakeistas gyvuoti per amžius. Atsižvelgdamas į besikeičiančias politines bei socialines aplinkybes, valdovas bet kada gali jį pakeisti ar atšaukti. Priešingu atveju jis praras savo efektyvumą.

Įstatymas yra tarsi neginčijamas standartas, kuris padeda valdovui efektyviai valdyti valstybę. Šeštajame *Han Feizi* skyriuje teigiama, kad valdovas pasitelkia *fa,* rinkdamasis naujus valdininkus; jis atsižvelgia tik į *fa*, nerenka jų savo nuožiūra: „jis naudojasi įstatymu, norėdamas pasverti jų nuopelnus ir įvertinti sugebėjimus; jis nevertina jų pats. Todėl išties nusipelniusieji negalės nuslėpti savo talentų ir sugebėjimų; o netikėliai negalės nuslėpti savo trūkumų. Žmonės negali gauti aukštų pareigų tik dėl jiems skiriamų pagyrų; kaip ir negali būti išmesti iš rūmų tik

dėl šmeižto. Tokią šalį bus lengva valdyti. Tačiau valdovas tai galės pasiekti tik tada, jei vadovausis įstatymais“ (*Han Feizi* 6:24). *Han Feizi* teigiama, kad valdant valstybę valdovui nepakanka vien tik jo asmeninių sugebėjimų; ir visai nesvarbu jis yra itin sumanus ir išmintingas, ar priešingai: „jeigu valdovas bandys pats, savomis pastangomis, prižiūrėti visas valdžios tarnybas, jis suvoks, kad diena per trumpa, o jo jėgos išsekusios. Be to, jei jis pasikliaus tik savo akimis, pavaldiniai stengsis pagražinti tai, ką jis mato; jei jis naudosis tik savo ausimis, jie bandys padailinti tai, ką jis girdi“ (*Han Feizi* 6:26). Tuo norima pasakyti, kad valdovo sugebėjimų neužtenka, tai yra per daug trapu, palaužiama ir šališka. Valdininkai lengvai juo galėtų manipuliuoti ir jo sprendimus pakreipti sau naudinga linkme. Dėl šios priežasties Han Fei ragina valdovą pasikliauti tik įstatymais. Anot Han Fei, net nagingas ir patyręs dailidė, brėždamas liniją, negali pasikliauti vien tik savo įgudusia akimi, jam reikia pagalbinių priemonių; valdovas lygiai taip pat negali pasikliauti savo talentais, jis turi vadovautis ir savo valdymą grįsti tik įstatymais.

Kalbant apie Han Fei įstatymo sampratą ir vaidmenį, būtina paminėti ir tai, kaip Han Fei traktuoja žmogaus prigimtį *xing* 性, nes šie du aspektai tarpusavyje yra glaudžiai susiję. Tarp mokslininkų plačiai paplitusi nuomonė, gal net galima sakyti stereotipas, kad Han Fei vienareikšmiškai kalba apie blogą žmogaus prigimtį. Ne išimtis ir mano skaitytų straipsnių autoriai. Dauguma iš jų (pavyzdžiui, Chad Hansen (1994) ar Wiebke Denecke (2010) tvirtina, kad veikale *Han Feizi* visos valdymo idėjos ir strategijos pagrindžiamos bloga žmonių prigimtimi, t.y. žmonės iš prigimties yra linkę į gobšumą ir savų interesų iškėlimą aukščiau kitų, tad būtinos griežtos priemonės, nes kitaip liaudis taps nekontroliuojama. Tačiau aš drįstu prieštarauti šiai minčiai ir labiau pritarčiau Lim Xiao Wei (2005) bei Albert Galvany (2012) teorijai, kad veikale *Han Feizi* norima pasakyti, jog žmogaus prigimtis nėra nei gera, nei bloga. Visais laikais žmogus tiesiog siekia patenkinti savo gyvybinius poreikius bei troškimus. Juk iš tikrųjų niekur nėra pasakyta, kad ji yra išskirtinai gera ar bloga. Mes tik galime daryti atitinkamas išvadas iš *Han Feizi* pateikiamų pavyzdžių ir situacijų (pavyzdžiui, Han Fei manymu, žmonės sugyvena tik tada, kai jiems nieko netrūksta). Pats Han Fei teigia, kad skirtingos socialinės, politinės, ekonominės aplinkybės skirtingais laikotarpiais sąlygoja žmonių mąstymo ir elgesio tendencijas. Kadangi neramiu Kariaujančių Karalysčių laikotarpiu žmonės kenčia nuo nuolatinių karų ir jiems trūksta būtiniausių daiktų, todėl jie tiesiog priversti visomis įmanomomis priemonėmis kovoti dėl išlikimo.

Nors skaitant *Han Feizi* susidaro įspūdis, kad čia pasisakoma už egalitarizmą, tačiau nėra visiškai taip. Net keliose vietose Han Fei teigia, kad įstatymas galioja visiems piliečiams, nepaisant nei jų socialinio statuso, nei išsilavinimo; kad prieš įstatymą yra visi lygūs: tiek valdininkai, tiek ir vergai. Pagrindinis šios lygybės prieš įstatymą idėjos tikslas yra užtikrinti tai, kad niekas nesipiktintų valdovo sprendimais, kadangi pastarasis apdovanojimus ir bausmes skiria, remdamasis įstatymais. Tačiau, kita vertus, čia egzistuoja viena išimtis, t.y. pats valdovas, kuris, kaip *fa* iniciatorius ir kūrėjas, yra aukščiau už įstatymo ribos. Nepaisant to, anot Wang Hsiao-po ir L. S. Chang, ši Han Fei idėja apie *fa* taikymo nešališkumą gerokai pralenkė jo laikus, nes iš tiesų to meto Kinijos visuomenė dar nebuvo pribrendusi prie visuotinės lygybės idėjos (Wang Hsiao-po, Chang 1977).

### 2.2. Apdovanojimų–bausmių sistema ir *xing-ming* principas

Kartu su *fa* egzistuoja ne ką mažiau reikšmingesnė apdovanojimų-bausmių sistema, už kurią pasisakė ir kiti legistai, tokie kaip Guan Zhong ar Shang Yang. Apdovanojimai ir bausmės yra dvi reikšmingiausios priemonės, kuriomis valdovas kontroliuoja liaudį. Įstatymas ir minėtoji sistema veikia kartu ir užtikrina efektyvų valstybės valdymą. Šia sistema siekiama motyvuoti žmones elgtis ir dirbti valstybės labui, juos apdovanojant; o juos baudžiant stengiamasi užkirsti kelią įvairiems nusikaltimams bei sąmokslų rengimams prieš valdovą. Kaip teigia R. P. Peerenboom, „Han Fei suvokia, kad žmonės yra savanaudžiai, ir neįmanoma tiesiog liepti jiems dirbti valstybės labui grynai vien tik iš altruistinių paskatų; jis supranta, kad tai nebus veiksminga" (Peerenboom 1993, 167). Būtent čia ir pasitarnauja apdovanojimai bei bausmės.

Nors apie apdovanojimų-bausmių sistemą kalbama kaip apie jungtinę ir bendrą, tačiau veiksmingumo prasme viena dalis – bausmės – vis tik yra efektyvesnė. Visų pirma todėl, kad apdovanojimai yra susiję su malonumais, pasitenkinimu, o bausmės – su baime, fiziniu skausmu, nemaloniais potyriais. Han Fei tikėjo, kad įbauginimas yra daug veiksmingesnis būdas visuomenei kontroliuoti. Apdovanojimai tėra tik pagalbinė priemonė. Dėl šios priežasties Han Fei tvirtina, kad bausmės turi būti griežtos, o apdovanojimai – menki ir suteikiami tik tiems, kurie to nusipelno. Veikale *Han Feizi* rašoma, kad jeigu apdovanojimai bus gausūs ir teikiami beatodairiškai, tai sukels neramumus visuomenėje, nes jų neverti žmonės turės pernelyg didelius lūkesčius, o tie, kurie iš tikrųjų elgiasi pavyzdingai, praras motyvaciją. Tokiu atveju sistema

negalės tinkamai funkcionuoti, praras savo efektyvumą. Kalbant apie bausmių skyrimą, dažniausiai nesilaikoma pusiausvyros tarp nusižengimo ir bausmės. Han Fei vadovaujasi logika, kad bausmė nebūtinai turi būti skiriama atsižvelgiant į padarytą nusikaltimą. Jis teigia, kad už menkus nusižengimus valdovas privalo bausti itin griežtai. Han Fei tikėjo, kad vadovaujantis šiuo principu ateityje bus išvengta didesnių nusikaltimų, o bausmės taps išvis nereikalingos[4]; tai veikia tarsi prevencinė priemonė.

Apdovanojimus ir bausmes valdovas turi skirti nešališkai, t.y. vadovaudamasis *fa* ir atsižvelgdamas tik į realius asmens nuopelnus ar prasižengimus. Šiuo atveju valdovas negali vadovautis savo asmenine nuomone ar interesais. Skiriami apdovanojimai ir bausmės gali turėti įvairias formas: apdovanojimai gali būti materialūs daiktai ar atlygis, pareigų paaukštinimas ar net paprasčiausias pagyrimas, taip skatinant žmones būti ištikimais ir paklusniais; tuo tarpu bausmės funkciją gali atlikti fizinis kūno sužalojimas, mirties bausmė, piniginės baudos ar pareigų pažeminimas, taip siekiant pašalinti nusikaltimus, išdavystes visuomenėje. Taigi, pagrindinis apdovanojimų-bausmių sistemos tikslas – paveikti žmonių elgesį, transformuoti juos. Tai vienintelė veiksminga priemonė, kuri, kaip teigia Han Fei, yra galingesnė net už tėvų meilę. Viename iš *Han Feizi* skyrių („Penki kirminai" *Wu du* 五蠹) pasakojama apie berniuką, kuris buvo itin blogo būdo: „jo tėvai vis bardavo jį, tačiau jo perauklėti jiems nepavyko. Jo kaimynai jį koneveikė, tačiau jam tai buvo nė motais; jo mokytojai stengdavosi jį pamokyti, bet jis atsisakydavo pasikeisti. Tačiau,vos tik pasirodžius kariams, kurių pareiga buvo priversti vykdyti įstatymusir naikinti piktadarius, berniuką persmelkė baimė ir jis nutarė pasikeisti į gerąją pusę" (*Han Feizi* 49:104). Taigi, tėvų meilės neužtenka; kad vaikas elgtųsi prideramai ir suprastų, kas yra gerai, o kas – ne, būtinos griežtos bausmės.

Šalia apdovanojimų-bausmių sistemos veikia dar viena – vadinamoji *xing-ming* 形名 sistema. Dauguma tyrinėtojų mano, kad Han Fei ją perėmė ir išplėtojo iš Shen Buhai. Jos esmė slypi tame, kad pavadinimas arba vardas *ming* turi atitikti formą arba pavidalą *xing*. Iš esmės *xing-ming* yra taikoma daugelyje sričių. Ji susijusi su valdininkų atranka į postus valdžioje, jiems skiriamomis užduotimis ir jų atlikimu bei su bausmių skyrimu (pavyzdžiui, ryšys tarp pavadinimo, atitinkančio nusikaltimą, ir bausmės, atitinkančios nusikaltimą, yra tas pats ryšys tarp pavadinimo *ming* ir formos *xing*). Roger T. Ames siūlo *xing-ming* principą vadinti *atskaitingumo* principu (Ames 1994). Kaip pavyzdį galima pasitelkti valdininką ir jo pareigas.

[4] Principas: bausmes panaikinti bausmėmis.

Kiekvienam valdžios atstovui yra priskiriami konkretūs įsipareigojimai ir užduotys, kuriems atstovauja *ming*; o tų įsipareigojimų ir užduočių vykdymui bei veiklos rezultatams atstovauja *xing*. Valdininkų atlikti darbai yra lyginami su jiems priskirtomis pareigomis. Jei rezultatai atitinka nustatytus tikslus (arba *xing* atitinka *ming*), tada skiriami apdovanojimai; priešingu atveju – bausmės. Tas pats principas galioja ir su valdovui teikiamais pasiūlymais. Pavyzdžiui, Han Fei suvokė, kad valstybės valdyme valdovui reikalingi gabūs valdininkai, tačiau kyla klausimas, kaip atrinkti tinkamus ministrus, kokiais standartais remtis. Kaip aiškina Zhengyuan Fu, Han Fei nepritarė tradiciniam atrankos būdui, kuris rėmėsi nepotizmu, arba, kitaip tariant, giminystės bei draugystės ryšiais, todėl jam reikėjo alternatyvos. Šiuo atveju alternatyva buvo žmonių pasiūlymai, t.y. į atitinkamus postus jie siūlo potencialius kandidatus. Atsižvelgdamas į žmonių patarimus valdovas priima naują valdininką ir kurį laiką įdėmiai stebi jo veiklą, vertina veiklos rezultatus. Kiekvienas valdininkas turi idealiai atlikti savo pareigas; o jei to nepadaro – jo laukia bausmė; kaip ir tų, kurie jį rekomendavo. Tai reiškia, kad tokiu atveju *xing* (realūs rezultatai) neatitiko *ming* (valdininko titulo ir jam priskirtų užduočių).

Chad Hansen manymu, *xing-ming* doktrina yra tarsi žmonių elgesio vadovas; t.y. elgesys ir pareigos priklauso nuo turimo statuso (Hansen, 1994). Han Fei tai iliustruoja pavyzdžiu iš istorijos: Han valdovas Zhao, būdamas apsvaigęs nuo alkoholio, greitai užmigo. Vienas jo pavaldinys, atsakingas už skrybėles, užklojo valdovą plačiu drabužiu, kad šis nesušaltų. Kai Zhao pabudo, jis buvo patenkintas ir pasiteiravo, kas juo pasirūpino. Sužinojęs tiesą, valdovas nubaudė gerus norus puoselėjusį pavaldinį. Jis buvo kaltinamas tuo, kad sutrikdė *xing-ming* pusiausvyrą, t.y. atliko veiksmą, kuris nepriklauso jo kompetencijai, neįeina į jo pareigas. Esmė buvo tame, kad valdovą užkloti turėjo už tai atsakingas žmogus (vadinamasis rūbų tvarkytojas, o ne skrybėlių prižiūrėtojas) (*Han Feizi* 7:31). Taigi, bausmės sulaukė jie abu: vienas už tai, kad neįvykdė savo pareigų, o kitas – už tai, kad padarė tai, ko neprivalėjo daryti pagal savo pareigas. R. P. Peerenboom žodžiais tariant, „baudžiami ne tik tie, kurie neatlieka savo pareigų, bet ir tie, kurie demonstruoja moralinį heroizmą" (Peerenboom 1993, 144), t.y. persistengia tai darydami.

### 2.3. Valdovo autoritetas ir galia

Ne paslaptis, kad apie valdovo autoriteto reikšmę kalbėjo beveik visi legistai, tačiau daugiausiai tam dėmesio skyrė Han Fei. Apskritai kalbant, vienas pirmųjų legistinių tekstų,

kuriuose buvo kalbama apie valdovo poziciją, yra *Shangjunshu*, kurio autorystė priskiriama Shang Yang. Vis dėlto, šiame tekste apie tai tik užsimenama; kalbama apie tai, kad valdovo pozicija ir autoritetas lemia valstybės gerbūvį, tačiau toliau mintis nėra plėtojama taip detaliai, kaip tai padaryta veikale *Han Feizi*. Yuri Pines taip pat pripažįsta, kad *Shangjunshu* labiau koncentruojamasi į valstybės-visuomenės santykius, o ne valdovo galią kaip tokią (Pines 2009). Taigi, Han Fei buvo vienas pirmųjų mąstytojų, išplėtojusių nekvestionuojamo valdovo autoriteto teoriją. Anot Han Fei, būtent valdovas yra tas asmuo, kuris savo rankose turi beribę galią *shi* 势 ir visus valstybės išteklius: tiek materialius, tiek žmogiškuosius. Valdovo galia pasireiškia tuo, kad jis turi teisę kurti, vykdyti įstatymus ir priversti jiems paklusti, bei skirti apdovanojimus ir bausmes. Šios teisės išskiria jį iš kitų žmonių; dėl šių galimybių jis yra gerbiamas, jam lenkiamasi ir jo bijoma. Anot Zhengyuan Fu, rašmuo *shi* reiškia tiek galią, tiek potencialą (Zhengyuan Fu 1996). Kaip galia, *shi* reiškia galėjimą kitiems primesti savo valią; tuo tarpu *shi*, traktuojamas kaip potencialas, reiškia dominavimą savo užimama pozicija ar turimu statusu. Taigi, *shi* nurodo autoritetą ir galią, kaip dvi viena nuo kitos neatsiejamas valdovo privilegijas.

Tinkamai ir efektyviai panaudoti turimą galią valdovui padeda vadinamasis šnipų ar skundikų tinklas, apimantis visus valstybės gyventojus. Han Fei suvokė, kad siekiant lengviau kontroliuoti visuomenę, būtina ją nuolat stebėti, kad nė vienas nusikaltimas nepraslystų pro valdovo akis ir nė vienas prasižengėlis neliktų nenubaustas. Kadangi Han Fei suprato, kad pats vienas valdovas nesugebės sužiūrėti visų gyventojų, tad jo siūlomas metodas yra skatinti žmones akylai stebėti vienas kitą ir, pastebėjus menkiausią nusižengimą ar net ketinimą nusižengti įstatymui, pranešti apie tai valdovui. Taigi, šis skundikų tinklas remiasi principu “visi stebi visus”. Tokioje visuomenėje praktiškai neįmanoma pasislėpti nė vienam prasižengėliui. Be abejo, tam, kad ši sistema būtų veiksminga ir atneštų laukiamų rezultatų, valdovas turi sugalvoti būdą, kaip žmones skatinti skųsti vieniems kitus. Tam puikiausiai tiko anksčiau minėtoji apdovanojimų-bausmių sistema. Veikale *Han Feizi* teigiama, kad tie, kurie sėkmingai informuoja valdovą apie kažkokius padarytus nusižengimus, turi būti apdovanoti; tuo tarpu tie, kurie atsisako tai daryti, turi būti baudžiami. Kad ši sistema veiktų dar sklandžiau, Han Fei pasiskolina Shang Yang idėją. Jis pasiūlo, kad visi gyventojai būtų suskirstomi į tam tikras grupes (po penkis – dešimt namų ūkių) (Han Feizi 13:83), kas dar labiau palengvintų kitų žmonių stebėjimą. Be to, dar labiau yra padidinamas kolektyvinės atsakomybės jausmas: kiekvienas grupės narys yra atsakingas ir už kito nario veiksmus; o tai verčia bet kokia kaina

stengtis išvengti nusižengimų ir bausmių. Pavyzdžiui, jeigu vienas asmuo pažeidžia įstatymą, ir apie jį nėra pranešama, tada ir kiti tai grupei priklausantys asmenys yra baudžiami lygiai taip pat, lyg jie patys būtų įvykdę nusikaltimą.

*Han Feizi* yra nuolat kartojama, kad valdovas turi akylai saugoti savo turimą galią kurti įstatymus ir skirti apdovanojimus bei bausmes. Priešingu atveju, jeigu ši privilegija sąmoningai ar nesąmoningai perleidžiama ministrams, jam iškyla grėsmė prarasti savo autoritetą ir galią visuomenėje. Han Fei šią mintį iliustruoja vaizdingu pavyzdžiu: „tigras gali nugalėti šunį dėl savo nagų ir dantų; bet jei jis atsisakys savo dantų ir nagų ir leis jais pasinaudoti šuniui, tada jis pats bus nugalėtas šuns“ (*Han Feizi* 7:30). Lygiai tas pats galioja ir valdovui. Jis negali teisės skirti apdovanojimus ir bausmes perleisti ministrams, nes tokiu atveju ne valdovas kontroliuos ministrus, o atvirkščiai. Kadangi savo idėjas ir teorijas Han Fei grindžia istoriniais pavyzdžiais, tad, norėdamas konkrečiu atveju iliustruoti minėtą grėsmę valdovui, jis pasitelkia valdžios atstovo Zihan situaciją. Septintajame *Han Feizi* skyriuje pasakojama kaip valdininkas Zihan įtikino valdovą, kad šis perleistų jam teisę skirti bausmes. Jis teigė, kad valdovas turėtų dalinti tik apdovanojimus, taip užsitarnaudamas žmonių palankumą; tuo tarpu bausmių skyrimas yra nemalonus dalykas ir valdovas taip gali užsitraukti žmonių neapykantą ir panieką. Valdovas leidosi įtikinamas ir perleido šią teisę Zihan. Ilgainiui valdovas prarado vieną iš savo privilegijų, tad tuo pačiu „neteko ginklo, kuriuo galėjo įbauginti visuomenę bei išlaikyti savo galią; galiausiai jis pats gyveno nuolatinėje baimėje“ (Han Feizi 7:30). Tokiu būdu valdovas nesunkiai buvo pergudrautas Zihan, ir tapo savo paties sistemos įkaitu.

Tai ne vienintelis būdas, kuriuo valdovas gali netekti savo galios ir autoriteto. Penktajame *Han Feizi* skyriuje yra išvardinami penki būdai, kuriais valdžia gali pereiti į ministrų rankas (*Han Feizi* 5:18). Visų pirma tada, kai valdovas klasta yra per daug izoliuojamas ir atskiriamas nuo valdymo reikalų; būtent tada jis praranda savo autoritetą ir galią. Antra, kai valdininkai pradeda kontroliuoti valstybės turtus ir išteklius; tokiu būdu valdovas praranda privilegiją skirti apdovanojimus. Trečia, kai jie patys nevaržomai kuria ir įgyvendina įstatymus; taip valdovas praranda pagrindines priemones, kuriomis gali sukontroliuoti žmones. Ketvirta, kai valdininkai savo vardu daro gerus darbus ir nuopelnus prisiima sau (anot, Han Fei, visus ministrų nuopelnus turi prisiimti valdovas; tokiu būdu jis išlaiko savo autoritetą); tada valdovas netenka savo įgyto aukščiausiojo valdovo statuso, nes atsiranda kažkas, kas sugeba daugiau nei jis. Galiausiai penkta, valdovui grėsmė kyla tada, kai valdininkai įkuria savo uždaras grupes, bendruomenes;

taip valdovas netenka daugybės savo šalininkų ir jį remiančių žmonių. Penktasis aspektas yra vienas pavojingesnių, nes susibūrę į grupes valdininkai kuria sąmokslus prieš valdovą ir ilgainiui perima jo privilegijas, sugriauna autoritetą; todėl būtina griežta jų kontrolė. Apie šią grėsmę Han Fei vėlgi kalba metaforomis: „Valdovas privalo karts nuo karto apgenėti medžius, kad šie neužaugtų pernelyg tankūs, nes tokiu atveju jie užtvers vartus“ (*Han Feizi* 8:41). Anot Han Fei, „šakos negali būti storesnės už kamieną“, kas reiškia tai, kad ministrams negalima leisti būti galingesniems už valdovą. Išvardindamas šiuos penkis būdus, kuriais valdovas gali prarasti savo galią, Han Fei nori pasakyti, kad tokios privilegijos kaip įstatymų kūrimas, bausmių ir apdovanojimų skyrimas, valstybės lėšų kontroliavimas ir kt. priklauso tik pačiam valdovui ir negali būti perduodamos niekam kitam, net ir ištikimiausiam ar išmintingiausiam valdininkui.

Visos aukščiau išvardintos grėsmės tik dar kartą įrodo, kad valdovas turi būti itin budrus ir atsargus. Be to, *Han Feizi* tvirtinama, kad tuo pačiu, norėdamas išlaikyti savo autoritetą, valdovas pirmiausia turi gerai išmanyti *shu* 術, arba tai, kaip pritaikyti valstybės valdymo meną. Albert Galvany manymu, Han Fei valdymo meną apibrėžia kaip kažką, ką valdovas laiko savyje ir ką pasitelkia, siekdamas apsidrausti nuo nenumatytų atvejų, ir kuo pasinaudoja manipuliuodamas ministrais (Galvany 2012). Be abejo, *shu* neveikia be įstatymo *fa*. *Han Feizi* pabrėžiami keli *shu* niuansai. Visų pirma, kaip jau buvo minėta, sukurti įstatymai turi būti aiškūs ir visiems suprantami. Tuo tarpu *shu* reikia slėpti nuo aplinkinių, jis turi būti užmaskuotas. Tai reiškia, kad valdovas gali pasitikėti tik savimi ir niekam, net artimiausiems žmonėms, negali atskleisti savo ketinimų, sumanymų ar idėjų. Daoistiniais terminais šnekant, jis turi laikytis *xu* 虛 (tuštumo) ir *jing* 靜 (ramybės) principų (Wang, Chang 1986). Tai reiškia, kad valdovas turi tarsi iš šono stebėti ministrus, jų veiklą, o pats nesikišti į kasdienius valdymo reikalus, taip gaudamas maksimaliausią naudą iš savo pavaldinių. Žinodami tai, ką valdovas mėgsta, o ką – niekina, valdininkai ir net paprasti žmonės bandytų jam įsiteikti, apsimetinėti ir neparodytų savo tikrųjų veidų. *Han Feizi* aprašyti keli tokie atvejai, kuriuose žmonės net puola į kraštutinumus tik tam, kad pamalonintų savo valdovą. Pavyzdžiui, Yue karalius neslėpė savo žavėjimosi narsa, todėl daugybė jo pavaldinių išdrįsdavo mesti iššūkį mirčiai; Chu karalius Ling dievino lieknas talijas, todėl šalyje buvo apstu tyčia badaujančių žmonių (*Han Feizi* 7:32). Taigi, jeigu valdovas bus per daug atviras, visuomenė, ir ypač valdininkai, žinos, kokio požiūrio jiems palankiausia laikytis ir kokių veiksmų imtis. Tokiu atveju iškyla grėsmė valdovo autoritetui, o valstybė skendi chaose. Būtent todėl valdovas turi laikytis nuošaliau, kiek atsiriboti nuo visuomenės. Tokiu būdu jis

užmaskuoja savo ketinimus ir silpnybes, bei priverčia valdininkus imtis iniciatyvos. Kadangi tada jie nežino valdovo polinkių ar nuomonės konkrečiais klausimais, jie yra priversti teikti pasiūlymus, kurie pagrįsti tuo, kas būtų geriausia valstybei, o ne jiems patiems. Taip išvengiama klastos ir apgaulių. Tai yra vienas geriausių būdų kontroliuoti valdžios atstovus.

Kita vertus, neužtenka vien tik stengtis išlaikyti savo galią, ją reikia ir plėsti. Anot Han Fei, politinis dominavimas gali būti pasiektas tik karų pagalba. Tam reikalinga stipri kariuomenė, todėl valdovas daug dėmesio turi skirti stipriai ekonomikai ir didelei populiacijai. Dėl šios priežasties *Han Feizi* nuolat akcentuojama ne tik karų, bet ir žemės ūkio svarba. Tai dvi pagrindinės sritys, kurios stiprina valstybę. Šiuo atveju stipri kariuomenė saugo valstybę ir plečia jos teritoriją (taip didinamas valdovo politinis dominavimas), o žemdirbiai dirba tam, kad aprūpintų save ir karius.

Kalbant apie autoriteto sampratą kūrinyje *Han Feizi*, būtina paminėti, kad jis neretai vartojamas kaip turintis neigiamą konotaciją. Šiuo atveju autoritetu yra ne tik tas žmogus, į kurį reikia lygiuotis, bet kartu ir tas, kurio reikia bijoti. Han Fei patarajai reikšmei skiria ypač daug dėmesio, tačiau kita vertus, tai nereiškia, kad jis gina valdovo, kaip despoto, poziciją. Nors iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad valdovas naudoja prievartą, imasi griežtų priemonių prieš žmones tik tam, kad patenkintų savo asmeninius interesus, tačiau iš tiesų jam rūpi jo žmonės, o jo valdymo metodai iš dalies orientuoti į žmonių gerovę (apie tai plačiau kalbėsiu 2.5 poskyryje). Jo manymu, efektyviausias valdymo būdas – tai valdymas, vadovaujantis ne meile ir užuojauta, o griežtomis bausmėmis, kurios įbaugintų žmones. Dėl šios priežasties Han Fei tvirtino, kad šiuo neramiu laikotarpiu žmonės gali būti paklusnūs tik prieš juos sugebantį įbauginti autoritetą.

### 2.4. Valdovo-valdininkų-liaudies tarpusavio santykiai

Valdovo, valdininkų ir paprastų žmonių tarpusavio santykiai veikale *Han Feizi* apibūdinami gana sudėtingai ir painiai. Kita vertus, akivaizdu, kad visos šios hierarchinės piramidės grupės yra priklausomos viena nuo kitos. Pavyzdžiui, jei valstybėje nebūtų prastuomenės, tada valdovas paprasčiausiai neturėtų ką valdyti, valstybė žlugtų, nes nebūtų kam nei aprūpinti šalies, nei jos apginti grėsmės metu. Priešingu atveju, jei nebūtų valdovo ir valdininkų, tada iškiltų anarchijos grėsmė, valstybėje nebūtų įtvirtintų įstatymų, visuotinai priimto prideramo elgesio modelio, šalyje vyrautų netvarka. Apibendrintai kalbant, galima sakyti,

kad šių trijų grupių santykiai grįsti mainų, naudos principu: aš - tau, tu - man. Pavyzdžiui, septintojo skyriaus pradžioje, pradėdamas kalbėti apie apdovanojimų-bausmių sistemą Han Fei apeliuoja į ministrus: „Tie, kurie dirba ministrais, baiminasi bausmių ir tikisi gauti naudos iš apdovanojimų" (*Han Feizi* 7:29). Tai reiškia, kad valdininkai apskaičiuoja, kokie veiksmai gali jiems pridaryti nemalonumų ir žalos, ir kokiais poelgiais galima būtų pasipelnyti. Iš to seka jų paklusnumas ir nuolankumas valdovui; tad patenkintos lieka abi pusės: ir valdovas, ir valdininkai. Tai akivaizdžiai matoma ir valdovo santykiuose su liaudimi. Kaip jau minėjau anksčiau, valdovui svarbiausia sukurti karių ir žemdirbių visuomenę, o tam procesui paspartinti geriausiai tinka įstatymai ir apdovanojimų-bausmių sistema. Už tai, kad žmonės užsiima karyba ar žemės ūkiu, jie yra apdovanojami, priešingu atveju – baudžiami. Žmonės suvokia, kad jeigu jie atsiduos kuriai nors iš šių sričių, galės mėgautis valdovo malone ir taip bus patenkinti jų interesai. Valdovas, be abejo, taip pat gaus iš to naudos, nes tokiu būdu jo valstybė bus stipri, o autoritetas – nepalaužiamas. Šiuo atžvilgiu yra patenkinami abiejų šalių interesai – tiek valdovo, tiek paprastų žmonių.

Kita vertus, kartais tokia sistema veikia ne taip sklandžiai, kaip tikimasi. Pavyzdžiui, veikale *Han Feizi* išskiriamos kelios grupės žmonių, kurie yra nepaveikiami nei įstatymais, nei apdovanojimais ar bausmėmis. Valdovo santykiai su tokiais asmenimis, be abejo, yra priešiški, jo tikslas yra juos eliminuoti, kad nebūtų rodomas blogas pavyzdys likusiai visuomenės daliai. Kaip pavyzdį Han Fei pateikia intelektualus. Jie yra smerkiami ne todėl, kad yra išsilavinę, o dėl to, kad neatneša valstybei apčiuopiamos naudos. Prie valstybei nenaudingų intelektualų jis dar priskiria pirklius, amatininkus ir kitus dykinėtojus, kurie nedirba žemės ir nestoja į karių gretas. Taigi, valdovo ir liaudies tarpusavio santykiai iš esmės yra apibrėžti abipusės naudos principu.

Kalbėdamas apie valdovo ir valdininkų santykius, Han Fei dažniausiai pabrėžia užslėptą priešiškumą (ypač iš valdininkų pusės). Tai reiškia, kad valdininkų demonstruojama ištikimybė ir paklusnumas valdovui nėra tikras ir nuoširdus. Jie tiesiog priversti paklusti įstatymų ir apdovanojimų-bausmių sistemos dėka. Han Fei teigia, kad vos tik pasitaikius progai, jie nuvers valdovą ir valdžią perims į savo rankas, todėl valdovas privalo nuolat juos stebėti ir kontroliuoti. Todėl manoma, kad didžiausią grėsmę valdovui kelia ne paprasti žmonės, o jį supantys aukšti ministrai, kurie yra potencialūs valdovo priešai. Be to, Han Fei perspėja valdovą ne tik dėl grėsmę keliančių ministrų, bet ir šeimos narių: žmonos, sūnaus, kurie taip pat gali kėsintis į jį. Ši mintis vėlgi grindžiama naudos sau pagrindu. Septynioliktajame *Han Feizi* skyriuje aiškinama,

kad žmonos ir sugulovės trokšta ankstyvos valdovo mirties ne todėl, kad jaustų jam neapykantą; priežastis yra visiškai kitokia, t.y. jos tiesiog nori geresnio gyvenimo. Čia teigiama, kad jeigu valdovas myli savo žmoną,ji yra jam artima, o jos sūnus tampa potencialiu sosto paveldėtoju; jei ne – ji yra atstumiama, o jos sūnus nepageidaujamas. Be to, „nuo trisdešimties moters grožis pradeda nykti ir ji tampa nebeįdomi valdovui; tuo pačiu iškyla grėsmė ir jos sūnui" (*Han Feizi* 17:86). Tačiau, kai žmona tampa našle, jos sūnui atitenka valdovo sostas; tuo pačiu ji perima nemažai galių ir privilegijų. Tai yra pagrindinė priežastis, kodėl žmonos, sugulovės ar net sūnūs trokšta ankstyvos savo vyro ar tėvo, t.y. valdovo, mirties. Han Fei tuo nori pasakyti ir įspėti valdovą, kad reikia saugotis ne tik tų, kurie tavęs nekenčia, bet ir tų, kurie myli ar bent jau turėtų mylėti. Valdovas negali pasitikėti niekuo, nes menkiausias aplaidumas jam gali kainuoti postą ar net gyvybę.

Apskritai kalbant apie ministrų vaidmenį visuomenėje ir valstybės valdyme, jie yra tarsi tarpininkai, jungiamoji grandis tarp liaudies ir valdovo. Han Fei tai iliustruoja gana įtaigiu pavyzdžiu. Jis teigia, kad: „ministrai gali būti sulyginami su ranka, kuri išsitiesia į viršų, kad pasiektų ir pasirūpintų galva; arba nutįsta žemyn, kad prižiūrėtų kojį; jo pareiga yra apsaugoti kūną nuo karščio ar šalčio ir ginti jį nuo kalavijų grėsmės". Šiuo atveju galva yra valdovo metafora, koja – liaudies, o kūnas reiškia visą valstybę. Toliau Han Fei tęsia: „Dėl to valdovas negali savanaudiškai naudotis savo išmintingais ministrais ar gabiais žmonėmis. Tada žmonės niekada nebandys palikti savo bendruomenių, ir jiems nerūpės, kas vyksta už šimto *li.* Garbingieji ir priklausantys prastuomenei nesipainios vieni kitiems kelyje; o kvaili ir išmintingi ras sau tinkamą vietą. Tai yra gero valdymo tobulybė" (*Han Feizi* 6:25). Tai reiškia, kad valdovas turi suvokti, kad valdymo sėkmė priklauso ne tik nuo jo, bet ir nuo kitų asmenų, t.y. nuo išmintingų valdininkų ir paklusnios visuomenės, kurią galima paveikti apdovanojimais-bausmėmis, ir kuri dirba valstybės labui.

Galiausiai reikia paminėti pačios visuomenės tarpusavio santykius, kurie yra sąlygojami valdovo. Jau anksčiau minėjau, kad valdovas, siekdamas kontroliuoti žmones, turi įvesti įskundimų sistemą. Nors, anot Han Fei, tai yra viena efektyviausių priemonių liaudžiai valdyti, tačiau iš tiesų ji žlugdo tarpusavio santykius ir pasitikėjimą. Visuomenė tampa suskaldyta, nelieka bendrystės, valstybę sudaro individai, kurie pasitiki tik savimi ir gyvena nuolatinėje baimėje. Paskutiniajame *Han Feizi* skyriuje pateikiamas pavyzdys iš Chu valstybės. Čia pasakojama, kaip sūnus, vardu Sąžiningasis Gong, įskundė tėvą už tai, kad šis pavogė avį (*Han*

*Feizi* 49:106). Tai įrodo, kad ištikimybė valdovui yra svarbesnė net už meilę tėvui; kad pasitikėjimas neegzistuoja net šeimoje, tarp artimiausių žmonių. Mano manymu tai ir buvo vienas didžiausių Han Fei valstybės valdymo modelio trūkumų.

### 2.5. Han Fei ir moralė

Dauguma tyrinėtojų net nedvejodami nubrėžia ryškią liniją, skiriančią Han Fei valdymo modelį ir konfucianistinę moralę. Iki šiol yra paplitusi nuomonė, kad Han Fei valstybės valdymo modelis atmeta bet kokius etinius elementus, tačiau kai kurie tyrinėtojai visgi sugeba įžvelgti moralės apraiškų.

Han Fei neretai yra kritikuojamas ir kaltinamas dėl to, kad jis neva pasisako už despotizmą, paiso tik valdovo interesų, o jo valdymo modelyje žmonės yra nuvertinami, į juos žiūrima kaip į valdovo įrankius, kurie vertingi tik tiek, kiek sugeba patenkinti jo interesus. Zhengyuan Fu taip pat laikosi šios nuomonės ir Han Fei valstybės valdymo modelį tapatina su šiuolaikine totalitarizmo samprata (Zhengyuan Fu 1996, 7). Zhengyuan Fu teigia, kad paprastus žmones valdovas laiko savo įrankiais, priemone, kurios pagalba gali įtvirtinti savo autoritetą ir valdžią. Tačiau, vertėtų prisiminti valdovo ir liaudies tarpusavio santykių apibrėžimą. Šie santykiai yra paremti abipuse nauda; valdovas priklauso nuo liaudies, o liaudis nuo valdovo, todėl negalima teigti, kad pastarasis išnaudoja žmones. Jis panaudoja prievartą tik tam, kad priverstų juos dirbti; tačiau jie dirba ne tik todėl, kad valdovas gyventų geriau, bet ir dėl savo valstybės ir tuo pačiu savo asmeninio gerbūvio užtikrinimo.

Taigi, atidžiau perskaičius *Han Feizi* ir atsižvelgus į Han Fei istorijos vertinimą bei požiūrį į ją, susidaro kiek kitoks vaizdas. Jis iš tiesų neatmeta moralės kaip tokios, jis tiesiog teigia, kad ji nėra efektyvi ir neturi praktinės naudos būtent jo gyvenamu Kariaujančių Karalysčių laikotarpiu. Han Fei įsitikinęs, kad šiuo neramiu laikotarpiu veiksmingesnis yra galios *shi* taikymas valstybės valdyme. Han Fei ne kartą pabrėžia, kad valdymo modeliai ir strategijos turi būti derinamos, atsižvelgiant į istorinį kontekstą. Be to, kaip pastebi Lim Xiao Wei, jis pasiskolina konfucianistų idėją, kad valdžios tikslas yra *li min* 利民 , kas reiškia teikti naudą žmonėms (Lim Xiao Wei 2005). Roger Ames aiškina, kad *li min* reiškia valdovo interesų pajungimą žmonių gerovei ir gerbūvio užtikrinimui (Ames 1994). Be abejo, *li min* samprata *Han Feizi* nėra tokia akivaizdi kaip konfucianistiniuose tekstuose, bet ji visgi egzistuoja.

Tokiu atveju iškyla kitas klausimas: kaip nevaržoma valdovo galia, griežti įstatymai ir žiaurios bausmės gali sietis su moralės normomis? Atsakymas vėlgi slypi pačiame veikale *Han Feizi*. Lim Xiao Wei tvirtina, kad valdovo galia nėra jau tokia nevaržoma, t.y. ji visgi yra apribota paties valdovo standartų, todėl jis negali naudotis *fa* kaip tik panorėjęs, kad gautų naudos. *Han Feizi* yra gausybė pavyzdžių, kai valdovas nubaudžia žmones už *fa* pažeidimus, nors jų padaryti veiksmai iš tiesų būtų naudingi valdovui ir patenkintų jo asmeninius interesus. Čia iškyla nešališkumas ir objektyvumas. Vienas iš pavyzdžių – jau anksčiau minėtasis atvejis su valdovu, kuriam užmigus, jį užklojo už tai neatsakingas žmogus. Dar vienas pavyzdys: kai žmonės meldėsi už sergančio valdovo sveikatą ir buvo nubausti už tai, kad nedirba atitinkamų darbų. Taigi, valdovo galią varžo įsipareigojimas *li min* principui; valdovas iš esmės turi atkreipti dėmesį į tai, ar jo įstatymai ir taikomi apdovanojimai bei bausmės pravers žmonėms. Paskutiniajame *Han Feizi* skyriuje yra pavyzdys su vaiku, kuris rėkia, kai jam skutama galva; jis nesupranta, kad taip bus geriau jam pačiam. Šis pavyzdys puikiai iliustruoja mintį, kad valdovui iš tiesų rūpi žmonės, tik jie nevisada tai supranta.

Grįžtant prie bausmių, anot Yuri Pines, tokios valdymo priemonės, kaip įvairūs draudimai ir apribojimai, griežtos bausmės, žemės ūkio ir karybos skatinimas iš tiesų tarnauja žmonių interesams (Pines 2009, 202). Bausmės tarnauja geriems tikslams, nes blogį išrauna su šaknimis; tokiu būdu visuomenė lieka apsaugota nuo nusikaltėlių. Be to, žiaurių bausmių būtinybė siejasi su žmogaus prigimtimi. Kaip jau minėjau, anot Han Fei, kiekvienas žmogus savyje puoselėja savanaudiškumą, todėl yra linkęs siekti naudos ir vengti žalos. Dėl šios priežasties Han Fei teigia, kad bausmės sukelta žala turi viršyti galimą padaryto nusikaltimo naudą. Tokiu būdu žmonės nedrįs nusikalsti ir išvengs bausmės. Taigi, griežtos bausmės nėra priemonė, kurios tikslas tarnauti tik valdovo interesams; jos skirtos žmonių labui. Prie bausmių brutalumo neretai priskiriamas ir valdovo praktikuojamas *shu*, kuris taip pat daugelio mokslininkų įvardijamas kaip vienas iš despoto įrankių. Nors *shu* apima daugybę kraštutinių ir negailestingų veiksmų tokių kaip priešų šalinimas ar nuolatinis terorizavimas, pasinaudojant turimu autoritetu, tačiau tuo pačiu *shu* yra naudingas paprastiems žmonėms, nes, Yuri Pines manymu, jis labiau orientuotas į ministrus, kurie išnaudoja ir engia liaudį (Pines 2009). Han Fei tai iliustruoja istoriniu momentu, pateiktu dešimtajame *Han Feizi* skyriuje, kuriame galima įžvelgti ne tik žmonių gynimą nuo valdininkų priespaudos, bet ir minėtojo *li min* principo pėdsakus. Vienoje skyriaus vietoje pasakojama, kaip Qi karalystės valdovas teiraujasi nusenusio

savo patarėjo Guan Zhong, kuris iš pasiūlytų valdininkų galėtų pakeisti Guan Zhong, kuris būtų tinkamiausias Guan Zhong postui užimti. Prakalbus apie valdininką Bao Shuya, Guan Zhong atsakė, kad jis, be abejo, yra netinkamas, nes jis yra „užsispyręs, nesukalbamas ir pasipūtęs. Būdamas užsispyręs jis užgaus žmones savo nesuvaldomais metodais; būdamas nesukalbamas jis niekada neužkariaus jų širdžių; o būdamas arogantiškas jis niekada nesulauks savo pavaldinių bendradarbiavimo" (*Han Feizi* 10:66). Moralės normų aktualumas ir reikšmingumas atsispindi ir kituose Guan Zhong patarimuose tame pačiame *Han Feizi* skyriuje. Valdovui pasikausus dėl kito kandidato – Yiya – Guan Zhong taip pat sureagavo neigiamai: „(Yiya) buvo atsakingas už delikatesų parūpinimą ant tavo stalo ir, žinodamas, kad vienintelis dalykas, kurio neragavai, buvo žmogaus mėsa, jis pateikė tau troškintą savo sūnaus galvą <…> jeigu jis nemyli savo sūnaus, kaip jis gali mylėti tave?" (*Han Feizi* 10:67). Iš šių ištraukų vėlgi paaiškėja, kad Han Fei žmonės ir jų interesai iš tiesų buvo svarbūs, o jo valdymo modelis negina despotizmo. Han Fei taip pat kaip ir konfucianistams rūpi žmogiškumas ir kitos vertybės; jos tiesiog nėra taip sureikšminamos, nes prioritetai Kariaujančių Karalysčių laikotarpiu skiriami kitiems dalykams.

Paskutiniajame veikalo *Han Feizi* skyriuje yra vėlgi įrodinėjama, kad valdymas, vadovaujantis geranoriškumu, teisingumu ir meile yra nieko vertas. Han Fei tiki, kad tokios politikos taikymas prives prie žlugimo, ir kaip pavyzdį pateikia labdaros dalinimą vargšams. Jis teigia, kad jeigu duosi pinigų skurstantiesiems, tai reikš, kad bus apdovanoti net ir tie, kurie tų apdovanojimų nenusipelno. Be to, taip žmonės patikės, kad gali išsiversti ir nedirbdami; o valstybė dėl to susilpnės. Iš šio pavyzdžio galima būtų daryti išvadą, kad Han Fei iš tikrųjų yra svetima moralė ir etiniai principai, tačiau, kita vertus, kiek vėliau paaiškėja, kad jis nėra nusiteikęs prieš aprūpinimą tų, kurie iš tiesų negali apsirūpinti patys. Tai reiškia, kad Han Fei ragina neremti tik tų, kurie yra vargšai dėl savo tingumo ar netaupumo; tačiau jis nėra prieš aprūpinimą tų asmenų, kuriuos paveikė išoriniai faktoriai (tokie kaip liga ar gamtos stichijos). Iš to vėlgi peršasi mintis, kad Han Fei valdymo modelis iš tiesų yra orientuotas į *li min*; jis yra griežtas, bet kartu ir sąžiningas paprastų žmonių atžvilgiu.

Galiausiai, Lim Xiao Wei teigia, kad „iš tiesų Han Fei neatmeta Kongzi moralės kaip neteisingos, ji tiesiog dabar nėra tinkama" (Lim Xiao Wei 2005, 78). Iš to seka logiška teorija, kad kadangi *fa* turinys keičiasi pagal laikotarpį, todėl galima daryti prielaidą, kad pasiekus taiką ir ramybę, Han Fei savo strategiją kiek pakoreaguotų ir galbūt net sušvelnintų. Taigi, iš tiesų Han

Fei valstybės valdymo modelis ir moralės normos nėra jau tokie nesuderinami. Anot Chad Hansen, „įstatymui *fa* priešinga ne moralė, o šališkumas, subjektyvumas“. (Hansen 1994, 473).

## 3. Han Fei valdymo strategija Qin praktikoje

Qin dinastijos įkūrimas daugelio mokslininkų traktuojamas kaip legizmo triumfas. Apskritai dinastijos pavadinimas kilo iš Qin karalystės, kuri buvo viena iš didžiausių ir stipriausių Kariaujančių Karalysčių laikotarpiu. Neretai jos iškilimas siejamas su Shang Yang. Kai kurie mokslininkai teigia, kad Qin karalystė laikėsi Shang Yang idėjos, kad būtina stiprinti dvi veiklos sritis: žemės ūkį ir karybą. Vėliau tai propagavo ir įvairiais istoriniais pavyzdžiais grindė ir Han Fei. Tai sustiprino Qin, kol galiausiai buvo pasiektas tikslas – imperija suvienyta. Taigi, praėjus dvylikai metų po Han Fei mirties, jo idealai ir tikėjimai tapo realybe, kai aktyvūs valdovai parėmė ir pritarė jo programai vėlyvuoju Kariaujančių Karalysčių laikotarpiu. Viso to kulminacija – biurokratinės Qin imperijos įkūrimas 221 m. pr. Kr. Pirmasis Qin imperatorius Qin Shihuang 秦始皇 vadovavosi Han Fei siūlomu valstybės valdymo modeliu; būtent jis pirmasis Han Fei politinę strategiją pritaikė praktikoje.

Han Fei buvo mąstytojas, kuris, kaip ir Shang Yang, ypač pasisakė už nekvestionuojamą valdovo autoritetą. Galima sakyti, kad jis net propagavo valdovo-centrizmo idėją, arba, kitaip tariant, valdymą, kuriame valdovas turi neribotą valdžią. Tai atspindi to meto praktinius sumetimus, nes buvo manoma, kad valdovas yra tarsi centrinė ašis, kurios dėka valstybė gali deramai funkcionuoti. Pagrindinė priežastis, kodėl Han Fei taip gynė valdovo galią buvo ta, kad jis įžvelgė ryšį tarp valdovo autoriteto ir valstybės stiprumo bei žmonių gerbūvio. Veikale *Han Feizi* ne kartą pabrėžiama, kad jeigu valdovas yra galingas, jeigu jis gerbiamas ir jo bijoma, tada ir jo valstybė bus stipri. Yuri Pines pastebi, kad iki Kariaujančių Kralysčių laikotarpio valdovo autoritetas buvo ypač sumenkęs, tik legizmo ir Han Fei dėka, jis vėl buvo atgaivintas (Pines 2009). Labiausiai tam padėjo naujos reformos, kurios sumažino aristokratijos galią. Taigi, atsiradus siekiui suvienyti valstybę, kartu atsirado ir vieno, vadinamojo *tikrojo valdovo wang zhe* 王者 idėja. Buvo suvokta, kad be visuotinai pripažįstamo aukščiausio valdovo bus neįmanoma išvengti interesų konfliktų, išlaikyti prideramos valdžios ir tvarkingos visuomenės. Be valdovo neįmanomas valstybės suvienijimas ir taikos užtikrinimas, tad Kariaujančių Karalysčių laikotarpiu buvo padaryta atitinkama išvada. Yuri Pines teigia, kad valdovo autoriteto sustiprinimas paspartino centralizacijos procesus ir, be abejo, tai buvo vienas iš veiksnių, prisidėjusių prie Kinijos suvienijimo ir Qin imperijos įkūrimo 221m. pr. Kr.

Qin imperijoje buvo įdiegta legistinė centralizuota biurokratinė valdymo sistema. Centralizacija ypač buvo stiprinama standartizuojant įstatymų kodeksus bei biurokratines procedūras. Imperijos įstatymai ir nuostatai apėmė beveik visus socialinio gyvenimo aspektus. Be to, buvo atsižvelgta į Han Fei ir kitų legistų siūlymus panaikinti paveldėjimo teisę į politinį postą. Atranka į valdininko postą Qin imperijoje buvo paremta jau ne paveldima teise, socialiniu statusu ar turimais turtais, o jo asmeniniais sugebėjimais, kompetencija bei ištikimybe valdovui. Kaip pastebi Zhengyuan Fu, buvo net sąmoningai stengiamasi į ministrus imti paprastus žmones, nes jie ne tokie ambicingi, būna labiau dėkingi už suteiktą postą ir ištikimi. Tokiu būdu buvo siekiama kuo labiau sumažinti galimą grėsmę valdovui ir jo autoritetui.

Nors Han Fei strategija buvo skirta Han karalystės valdovui, tačiau ją praktikoje pritaikė pirmasis Qin valdovas, prisiėmęs sau naują – imperatoriaus *huangdi* 皇帝 – titulą (Pines 2009, 107). Kalbama, kad labiausiai jį sužavėjo tai, kad Han Fei atkakliai gina valdovo poziciją, iškelia jo autoritetą ir galią. Iš pirmo žvilgsnio Qin valdovo sprendimas realizuoti Han Fei valstybės valdymo modelį pasiteisino. Kurį laiką Qin imperija laikėsi stabiliai, daug dėmesio buvo skiriama žemės ūkiui, karinio meistriškumo didinimui; sėkmingai buvo plečiama šalies teritorija, užgrobiant kaimynines žemes. Iš tikrųjų pirmasis Qin imperatorius įgyvendino Han Fei tikslą ir troškimą – ištraukė žmones iš chaoso periodo, grąžino dalinę taiką ir stabilumą. Vadovaudamasis įstatymais *fa* jis grąžino ir įtvirtino socialinę bei politinę tvarką. Kita vertus, kaip pastebi Yuri Pines, jo politinė sėkmė jį „sugadino“, t.y. privedė jį prie išpuikimo. Ilgainiui Qin imperijos valdyme buvo imtąsi kraštutinumų, Han Fei idėjos kartais būdavo įgyvendinamos, peržengiant tam tikras ribas, o tai buvo viena iš Qin žlugimo priežasčių. Pavyzdžiui, *Han Feizi* yra užsimenama apie rašytinių šaltinių sunaikinimą ir valdininkų pavertimą tiesioginiais mokytojais, taip siekiant žmonių mąstymą apsaugoti nuo kenksmingos informacijos. Šis patarimas buvo įgyvendintas iškart po imperijos suvienijimo, ministro Li Si iniciatyva. Jis pasisakė už tokių klasikinių veikalų deginimą, kaip *Shujing* ir kitų konfucianistinių kanonų naikinimą. Be to, kaip teigiama istoriniuose šaltiniuose, Li Si kartu su imperatoriaus pritarimu inicijavo daugiau nei 400 konfucianistų nužudymą. Jie buvo kaltinami tuo, kad tarpusavyje diskutavo apie politiškai nekorektiškus dalykus (Zhengyuan Fu 1996, 117). Tokią politiką galima grįsti valdovo autoriteto principu, t.y. tuo, kad jis turi galią nuspręsti, kas teisinga ir ko reikia laikytis, bei kas priskiriama erezijoms ir ką reikia naikinti. Tačiau, be abejo, už tai negalima kaltinti Han Fei valstybės valdymo modelio, nes šiuo atveju Han Fei patarimai buvo tiesiog iškreipti.

Taigi, Han Fei sukurtas valstybės valdymo modelis iš tiesų nebuvo visiškai tobulas, nes nebuvo užkirstas kelias pinktnaudžiavimui jo idėjomis, galimiems kraštutinumams. Nors jo paskirtis nebuvo įtvirtinti despotizmo, tačiau galima teigti, kad jis visgi buvo palankus atsirasti despotiškai valdžiai. Dauguma tyrinėtojų tvirtina, kad Han Fei valdymo strategija sukuria palankią terpę atsirasti despotui, kuris turimą neribotą galią gali panaudoti savo asmeniniams, bet pražūtingiems tikslams pasiekti. Net ir pats Han Fei tai suvokė, tačiau tuo pačiu buvo įsitikinęs, kad toks šalutinis jo modelio efektas gali pasireikšti tik retais išimtiniais atvejais. Jis teigia, kad tokie kraštutinumai kaip istorinių valdovų Yao ir Shun tobulumas ar Jie ir Zhou veidmainiškumas pasitaiko itin retai (Han Feizi 49:97).

Qin imperijoje buvo kritikuojami praeities metodai, net šaipomasi iš ankstesnių valdovų ir jų nesugebėjimo suvienyti valstybės. Kaip teigia Yuri Pines, taip buvo siekiama pabrėžti Qin imperijos pranašumą, inovatyvumą, atvirumą naujovėms. Ši inovatyvumo idėja, be abejo, atėjo iš Han Fei mokymo. Han Fei kritikavo istorinių metodų taikymą dabartyje ir pasisakė už naujoves. Tai puikiai iliustruojama pavyzdžiu 49-tajame *Han Feizi* skyriuje, kuriame pasakojamas atvejis apie senovinių ginklų naudojimą dabartyje. Han Fei pasakoja, kaip Shun valdymo laikais karui laimėti užtekdavo skydo ir kirvio; tuo tarpu kare su Gonggong buvo naudojamos geležinės ietys, nuo kurių apsaugoti galėjo tik tvirtas šalmas ir patvarūs šarvai. Šiuo atveju skydai ir kirviai neapsaugotų nuo sužeidimų. Tai reiškia, kad „nors skydai ir kirviai buvo naudingi senovėje, dabar jau jie nepatenkina šių laikų poreikių“ (*Han Feizi* 49:101).

Kita vertus, kai kurie mokslininkai abejoja Qin imperijos inovatyvumu politikoje, nes Qin iš esmės vadovavosi Kariaujančių Karalysčių laikotarpiu sukurtu Han Fei valstybės valdymo modeliu (vienas iš pavyzdžių: imperijoje stengiamasi maksimaliai išnaudoti liaudies jėgą žemės ūkyje bei karyboje; taip pat kolektyvinės atsakomybės pritaikymas). Tai reiškia, kad nieko naujo nebuvo išrasta; Qin Shihuang tiesiog realizavo Han Fei politines idėjas, ko iki tol padaryti nesugebėjo nė vienas valdovas. Taigi, anot Yuri Pines, Qin reikėtų kritikuoti ne dėl to, kad tariamai skyrė per daug dėmesio naujovėms, o todėl, kad iš tikrųjų tai nebuvo išskirtinai to laikotarpio naujovės. Qin imperija negalėjo gyvuoti ilgai, nes nepagerino ir nepatobulino valdymo metodo, o tiesiog aklai sekė Han Fei strategija. Esminė klaida – nebuvo nubrėžta skirtis tarp valdžios užgrobimo priemonių ir jos išsaugojimo būdų (Pines 2009, 42). Galbūt todėl galima teigti, kad Qin imperijos politika buvo tarsi Kariaujančių Karalysčių laikotarpio pabaigos užtvirtinimas.

Zhengyuan Fu išskiria dar vieną, galbūt net svarbiausią, Qin žlugimo priežastį. Jis teigia, kad buvo pervertinta bausmių sistema ir peržengtos prievartos bei teroro efektyvumo ribos; valdovams nepavyko suprasti, kada reikėtų sustoti. Dėl perdėto dėmesio įbauginimui jiems nepavyko pakankamai įvertinti apdovanojimų ir politinės indoktrinacijos (Zhengyuan Fu 1996, 155). Nors Qin dinastija valdė trumpai, jos legistinė sistema padarė didelę įtaką vėlesnėms Kinijos dinastijoms. Qin dinastijoje sukurta imperinė sistema tapo pagrindu tolesniam Kinijos imperijos vystymuisi.

Taigi, pirmaisiais Qin dinastijos gyvavimo metais sekimas Han Fei valstybės valdymo modeliu pasiteisino. Tačiau, tai truko neilgai, nes ilgainiui jo valdymo modelis buvo iškreiptas, ir galiausiai privedė prie Qin imperijos žlugimo.

## Išvados

Han Fei valstybės valdymo modelį sąlygojo Kariaujančių Karalysčių laikotarpio aplinkybės, o kitų filosofinių mokyklų idėjas jis pasitelkė tik norėdamas sukurti kuo tinkamesnę ir efektyvesnę valdymo strategiją. Jas interpretuodamas, derindamas su savo teorijomis ir įtalpindamas į legistinį kontekstą Han Fei sukūrė valdymo modelį, kuris pasižymėjo savo praktiškumu ir logišku pagrindimu. Nors Han Fei gyveno daugiau nei prieš du tūkstančius metų, jis yra viena iš (jeigu ne vienintelė) asmenybių, sugebėjusių taip aiškiai, detaliai ir logiškai išaiškinti tai, ką dabar vadiname *Realpolitik*[5]. Išnagrinėjus Han Fei valstybės valdymo modelį pasitvirtina teorija, kad Han Fei yra labai praktiška asmenybė, sukūrusi praktišką valdymo strategiją. Priešingai negu kiti Kariaujančių Karalysčių laikotarpio mąstytojai, jis nepasiduoda ir nepasineria į metafizinius apmąstymus, o koncentruojasi ties konkrečiais faktais, pavyzdžiais ir konkrečia problema – kaip valdyti valstybę. Jam svarbesnė realiame pasaulyje veikianti politinė sistema, o ne utopinės idealios valdžios vizijos.

Akivaizdu, kad Han Fei, kurdamas valdymo modelį, daugiausiai dėmesio skyrė valdovui. Didžioji veikalo *Han Feizi* dalis apima patarimus ir pasiūlymus valdovui, nes Han Fei suvokė, kad tai yra asmuo, nuo kurio priklauso valstybės ir visuomenės gerovė. Būtent dėl šios priežasties jis, kaip ir ankstesni legistai, iškėlė nekvestionuojamą valdovo autoritetą; o to tikslas buvo suteikti naudos ne valdovui, o valstybei ir žmonėms. Tuo pačiu teigė, kad viena iš pagrindinių valdovo užduočių yra ne tik įgyti, bet ir išlaikyti savo turimą autoritetą ir galią. Iš tiesų Han Fei suvokė, kad šiuo permainingu laikotarpiu valdovo autoriteto ir jo valstybės išlikimas priklauso nuo kelių aspektų, t.y. jo karinės galios, diplomatinių ėjimų ir turimų išteklių. Karinė galia ir išteklių gausa yra vieni pagrindinių stiprios valstybės kriterijų, todėl Han Fei tvirtina, kad valdovas privalo skatinti liaudį visas jėgas atiduoti vienai iš šių sričių: karybai arba žemės ūkiui. Tuo tarpu diplomatiniai ėjimai labiausiai siejasi su valdovo gebėjimu išlikti paslaptingu, niekam neatskleisti savo ketinimų ar troškimų. Čia verta paminėti dar vieną, itin reikšmingą aspektą. Kaip jau minėjau, tiek veikale *Han Feizi*, tiek ir daugelyje antrinių šaltinių yra teigiama, kad valdovo galia pasireiškia jo turima privilegija leisti įstatymus ir skirti apdovanojimus bei bausmes. Tai yra viena iš pagrindinių priežasčių, kodėl valdovo autoritetas visuomenei kelia ir pagarbą, ir baimę.

[5] Politika, grįsta praktiniais, o ne moraliniais sumetimais.

Nors Han Fei valstybės valdymo modelis buvo vienas praktiškiausių ir labiausiai pagrįstų strategijų, tačiau jo pritaikymo Qin politinėje praktikoje sėkmė buvo gana trumpalaikė. Viena dažniausiai minimų Qin žlugimo priežasčių yra ta, kad Qin valdovai aklai sekė Han Fei mokymu, kartais net jį iškreipdavo; ir visai nesistengė pasverti šio valdymo modelio pranašumų ir trūkumų (pavyzdžiui, buvo pervertinamos bausmės; valdovams svarbiausia buvo įgyti valdžią, o jos išlaikymas buvo nustumtas į antrą planą). Taigi, nors Han Fei valdymo modelis buvo vienas praktiškiausių, tačiau jis toli gražu nebuvo tobulas. Neretai yra keliama prielaida, kad iki tobulumo Han Fei trūko Xunzi konfucianistiškųjų elementų, iš kurių svarbiausias buvo žmonių sutelkimas; o tuo tarpu vienas iš Han Fei strategijos elementų – įskundimo sistema – suskaldė žmones, jie susvetimėjo. Galbūt todėl galima teigti, kad Han Fei siūlomi *fa, shu* ir *shi* turi būti derinami su konfucianistiškuoju prideramu elgesiu ir geranoriškumu. Tik taip įmanoma pasiekti tobulą santvarką.

Iš tiesų Han Fei valdymo modelį galima būtų įvardinti kaip griežtą, bet teisingą, todėl negalima Han Fei kaltinti dėl to, kad jis pasisako už despotizmą. Han Fei valstybės valdymo modelį puikiai apibūdina pasakymas, kad jis yra tarsi kartus vaistas, kuris, nors ir neskanus, tačiau būtinas, siekiant išgydyti Kariaujančių Karalysčių laikotarpio netvarką; o kaltinti Han Fei dėl to, kad šis sukūrė sistemą, didžiąja dalimi ginančią tik valdovo interesus, būtų tas pats, kas kaltinti gydytoją dėl pačios ligos. Iš tiesų, Han Fei ne kartą pabrėžia, kad valdymas negali būti paremtas gailestingumu, meile, nes tai yra emocijos, kurios nėra pastovios, ir kurios tik sukelia sumaištį tačiau, kaip jau įrodžiau antrajame skyriuje, tai nereiškia, kad Han Fei atmeta visas moralės normas. Mano manymu, šis niuansas sukuria naują Han Fei politinių idėjų tyrinėjimo lauką, o tai reiškia, kad veikalas *Han Feizi* ir toliau išliks aktualiu mokslininkų tyrinėjimo objektu.

**Bibliografinis sąrašas:**


Pirminiai šaltiniai:

- Duyvendak, J. J. L. 1928. *The Book of Lord Shang: a Classic of the Chinese school of Law*, London: A. Probsthain.

- Švambarytė, Dalia 1997. *Laozi*, Vilnius: Vaga.

- Watson, Burton 2003. *Han Feizi: Basic Writings*, Translations from the Asian Classics, New York: Columbia University Press.

Antriniai šaltiniai:

- Ames, Roger T. 1994. *The Art of Rulership*, A Study of Ancient Chinese Political Thought, Albany: State University of New York Press.

- Denecke, Wiebke 2010. *The Dynamics of Masters Literature*, Early Chinese Thought from Confucius to Han Feizi, Cambridge: Harvard University Press.

- Fu, Zhengyuan 1996. *China's Legalists*, The Earliest Totalitarians and Their Art of Ruling, New York: Routledge.

- Galvany, Albert 2012. „Beyond the Rule of Rules: the Foundations of Sovereign Power in the Han Feizi", iš *Dao Companion to the Philosophy of Han Fei*, ed. Paul R. Goldin, Philadelphia: University of Pennsylvania.

- Goldin, Paul. R. 2013. „Introduction: Han Fei and the Han Feizi", iš *Dao Companion to the Philosophy of Han Fei* [interaktyvus], Philadelphia: Springer. Prieiga: <https://books.google.lt/books?id=ow5EY_upzRkC&pg=PR7&hl=lt&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false> [žiūrėta 2016 03 25].

- Hansen, Chad 1994. „Fa (Standards: Laws) and Meaning Changes in Chinese Philosophy", *Philosophy East and West* [interaktyvus] 44, 3: 435-488. Prieiga: JSTOR [žiūrėta 2016 02 19].

- Ivanhoe, Philip J. ir Bryan W. Van Norden 2001. „Readings in Classical Chinese Philosophy", New York: Seven Bridges Press.

- Yates, Robin D. S. 1995. „State Control of Bureaucrats under the Qin: techniques and procedures“, *Early China* [interaktyvus] 20, 331-365. Prieiga: JSTOR [žiūrėta 2016 01 30].

- Liao, Haihua 廖海花 2015. „Han Fei de zhengzhi daode guan“ 韩非的政治道德观 [Han Fei politinė etika], iš *Zhexue Zhongguo wang* 哲学中国网 [interaktyvus]. Prieiga: <http://phil.cssn.cn/zhx/zx_zgzx/201503/t20150316_1547759.shtml> [žiūrėta 2015 12 18].

- Lim Xiao Wei, Grace 2005. *Law and Morality in the Han Feizi* [interaktyvus], National University of Singapore. Prieiga: <http://scholarbank.nus.edu.sg/bitstream/handle/10635/18874/Law%20and%20Morality%20in%20the%20Han%20Fei%20Zi.pdf?sequence=1> [žiūrėta 2016 01 22].

- Loewe, Michael, Edward L. Shaughnessy (eds) 1999. *The Cambridge history of ancient China : from the origins of civilization to 221 B.C.*, New York: Cambridge University Press.

- Peerenboom, R. P. 1993. *Law and Morality in Ancient China*, The Silk Manuscripts of Huang-Lao, Albany: State University of New York Press.

- Pines, Yuri 2009. *Envisioning eternal empire : Chinese political thought of the Warring States era*, Honolulu: University of Hawaii Press.

- Pines, Yuri 2013. „From Historical Evolution to the End of History: Past, Present and Future from Shang Yang to the First Emperor”[interaktyvus], iš *Dao Companion to the Philosophy of Han Fei*, ed. Paul R. Goldin, Philadelphia: Springer. Prieiga: <https://books.google.lt/books?id=ow5EY_upzRkC&pg=PR7&hl=lt&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false> [žiūrėta 2016 01 06].

- Wang Hsiao-po, Leo S. Chang (eds) 1986. *The Philosophical Foundations of Han Fei's Political Theory*, Monographs of the Society for Asian and Comparative Philosophy 7, USA: University of Hawaii Press.

- Wang Hsiao-po, Leo S. Chang 1977. „The Significance of the Concept of 'Fa' in Han Fei's Thought System“, *Philosophy East and West* [interaktyvus] 27, 1: 35-52. Prieiga: JSTOR [žiūrėta 2016 02 02].

- Xunzi. (2016). In *Encyclopædia Britannica*. Retrieved from http://www.britannica.com/biography/Xunzi

## Priedai

### 1 tekstas

*Han Feizi* 韩非子: ištrauka iš 7-to skyriaus *Èr bǐng* 二柄 (*Dvi valdymo priemonės*) (citata iš *ctext.org*)

人主有二患：任贤，则臣将乘于贤以劫其君；妄举，则事沮不胜。故人主好贤，则群臣饰行以要君欲，则是群臣之情不效；群臣之情不效，则人主无以异其臣矣。故越王好勇，而民多轻死；楚灵王好细腰，而国中多饿人；齐桓公妒而好内，故竖刁自宫以治内，桓公好味，易牙蒸其子首而进之；燕子哙好贤，故子之明不受国。故君见恶则群臣匿端，君见好则群臣诬能。人主欲见，则群臣之情态得其资矣。故子之托于贤以夺其君者也，竖刁、易牙因君之欲以侵其君者也，其卒子哙以乱死，桓公虫流出户而不葬。此其故何也？人君以情借臣之患也。人臣之情非必能爱其君也，为重利之故也。今人主不掩其情，不匿其端，而使人臣有缘以侵其主，则群臣为子之、田常不难矣。故曰：去好去恶，群臣见素。群臣见素，则大君不蔽矣。

Transliteracija:

Rén zhǔ yǒu èr huàn: Rèn xián, zé chén jiāng chéng yú xián yǐ jié qí jūn; wàng jǔ, zé shì jǔ bùshèng. Gùrén zhǔ hǎo xián, zé qún chén shì xíng yǐ yào jūn yù, zé shì qún chén zhī qíng bù xiào; qún chén zhī qíng bù xiào, zé rén zhǔ wú yǐ yì qí chén yǐ. Gù yuèwáng hào yǒng, ér mín duō qīng sǐ; chǔ líng wáng hǎo xì yāo, ér guó zhōng duō è rén; qí huángōng dù ér hǎo nèi, gù shù diāo zì gōng yǐ zhì nèi, huángōng hào wèi, yì yá zhēng qí zi shǒu ér jìn zhī; yànzi kuài hǎo xián, gù zǐ zhī míng bù shòu guó. Gù jūn jiàn è zé qún chén nì duān, jūn jiàn hǎo zé qún chén wū néng. Rén zhǔ yù jiàn, zé qún chén zhī qíngtài dé qí zī yǐ. Gù zǐ zhī tuō yú xián yǐ duó qí jūn zhě yě, shù diāo, yì yá yīn jūn zhī yù yǐ qīn qí jūn zhě yě, qí zú zi kuài yǐ luàn sǐ, huángōng chóng liúchū hù ér bù zàng. Cǐ qí gù hé yě? Rén jūn yǐ qíng jiè chén zhī huàn yě. Rén chén zhī qíng fēi bì néng ài qí jūn yě, wéi zhònglì zhī gù yě. Jīn rén zhǔ bù yǎn qí qíng, bù nì qí duān, ér shǐ rén chén yǒuyuán yǐ qīn qí zhǔ, zé qún chén wèi zǐ zhī, tián cháng bù nán yǐ. Gù yuē: Qù hǎo qù è, qún chén jiàn sù. Qún chén jiàn sù, zé dà jūn bù bì yǐ.

Vertimas:

Valdovas nerimauja dėl dviejų dalykų: jeigu jis pasikliaus dorybingaisiais, tada visi ministrai naudosis dorybingumu, kad pražudytų valdovą; tačiau jei jis iškels neišmintinguosius, tada valstybės reikalai bus pasmerkti žlugimui. Taigi, jeigu valdovas rodys palankumą dorybingiems, tada daugybė ministrų pagražins savo žodžius (ir veiksmus), taip norėdami įsiteikti valdovui. Tokiu atveju ministrai neatskleidžia (tikrųjų) savo nusistatymų; o jei jie neatskleidžia savo nusistatymų, tada valdovas negali (įžvelgti) jų išskirtinumo. Kadangi Yue karalius mėgo drąsą, tad daugybė jo pavaldinių nepaisydavo mirties; Chu karalius Ling dievino lieknas talijas, todėl šalyje buvo gausybė badaujančių žmonių; Qi valdovas Huan buvo pavydus ir mylėjo savo rūmų moteris, todėl Shudiao, norėdamas tarnauti rūmų viduje, save suluošino; (tas pats) valdovas mėgo delikatesus, tad Yiya jam patiekė troškintą savo sūnaus galvą; Yan valdovas Kuai rodė palankumą dorybingiems, tad Zizhi aiškiai (tvirtino), kad jis nepriimtų (siūlomo posto) valdžioje. Kadangi valdovas atskleidžia tai, ko neapkenčia, todėl ministrai slepia savo ketinimus; kadangi jis parodo tai, kas jam teikia pasitenkinimą, todėl ministrai jį apgauna (tariamai) turimais sugebėjimais. Jeigu valdovas parodys savo troškimus, tada ministrai žinos, kokio požiūrio laikytis jiems yra palankiausia. Taigi, Zizhi, prisidengdamas dorybingumu, galėjo pasinaudoti savo valdovu; Shuadiao ir Yiya, (prisidengdami) valdovo troškimų patenkinimu, galėjo užgrobti jo valdžią. Galiausiai Yan karalius Kuai mirė (paties sukeltame) chaose, o iš Qi valdovo Huan rūmų plūdo kirmėlės, nes jis nebuvo palaidotas. Kokia viso to priežastis? Nelaimės (kyla iš to, kad) valdovas ministrams atskleidžia savo nusistatymus. Ministrų rodomi jausmai nebūtinai turi apimti meilę valdovui, jų tikslas yra tiesiog gauti naudos sau. Taigi, jeigu valdovas nelaikys paslaptyje savo jausmų (ir nusistatymų), nenuslėps savo tikslų, ir suteiks ministrams pranašumą, kuriuo pasinaudodami jie pasikėsintų į valdovą, tada ministrai pasielgs taip pat kaip ir Zizhi ar Tian Chang. Todėl sakau: atsikratyk savo mėgimų bei nemėgimų, ir ministrai parodys savo tikrąjį veidą. Parodę savo tikrąjį veidą jie negalės apgauti valdovo.

**2 tekstas**

Liao Haihua 廖海华 „Han Fei de zhengzhi daode guan“ 韩非的政治道德观 („Han Fei politinė etika“) (2015)

主张在厚赏重罚、信赏必罚的同时，用“誉”、“毁”来辅助赏罚，即是用道德的力量来促进法治的实行。

诚然，韩非的治国方针是强调用严刑重赏作为具体手段来推行法治的。韩非相信强权，相信凡是人无不贪利畏罚。但韩非也看到，人有自己的善恶、是非观念，仅凭赏罚二手还是不够的，所以他强调：赏罚必须与毁誉相结合。“赏罚”指的是物质上的奖励和惩罚，而“毁誉”指的是精神上的奖励和惩罚。在韩非那里，“毁”是批评，“誉”是赞扬，“毁誉”就是通过否定一个人的所作所为，使其名声扫地，或者通过对一个人的肯定，使其名声彰显，由此加强赏罚的效果。“毁誉”的提出，丰富了赏罚内容，加强了赏罚分量，同时也反映出了韩非的一个治国理念：重视法，也不忽视道德。

<...>

韩非将法治和道德相结合，这在先秦诸子中是第一人。人的需求是多种多样的，既有物质需求，也有精神需求。道德作为一种社会意识形态, 是一种巨大的精神力量。精神上的激励，不但能鼓舞人们的斗志，启迪人们的心灵，引导人们的价值取向，培养人们的道德情操，激发人们的智慧和才能，而且能在一定程度上规范人们的言行，收到良好的治理效果。韩非正是看到了道德对人们的激励作用，并针对他所处的急世，主张用道德的力量来辅助法制的实行，将誉、毁作为辅助赏、罚的手段，无疑是合理的。说明韩非是重视道德力量的作用的。

Transliteracija:

Zhǔzhāng zài hòu shǎng zhòng fá, xìn shǎng bì fá de tóngshí, yòng “yù”,“huǐ” lái fǔzhù shǎngfá, jí shì yòng dàodé de lìliàng lái cùjìn fǎzhì de shíxíng.

Chéngrán, hán fēi de zhìguó fāngzhēn shì qiángdiào yòng yánxíng zhòng shǎng zuòwéi jùtǐ shǒuduàn lái tuīxíng fǎzhì de. Hán fēi xiāngxìn qiángquán, xiāngxìn fánshì rén wúbù tān lì wèi fá.

Dàn hán fēi yě kàn dào, rén yǒu zìjǐ de shàn è, shìfēi guānniàn, jǐn píng shǎngfá èrshǒu háishì bùgòu de, suǒyǐ tā qiángdiào: Shǎngfá bìxū yǔ huǐyù xiāng jiéhé.“Shǎngfá” zhǐ de shì wùzhí shàng de jiǎnglì hé chéngfá, ér “huǐyù” zhǐ de shì jīngshén shàng de jiǎnglì hé chéngfá. Zài hán fēi nàlǐ,“huǐ” shì pīpíng,“yù” shì zànyáng,“huǐyù” jiùshì tōngguò fǒudìng yīgè rén de suǒzuò suǒ wéi, shǐ qí míngshēng sǎodì, huòzhě tōngguò duì yīgè rén de kěndìng, shǐ qí míngshēng zhāngxiǎn, yóu cǐ jiāqiáng shǎngfá de xiàoguǒ.“Huǐyù” de tíchū, fēngfùle shǎngfá nèiróng, jiāqiángle shǎngfá fènliàng, tóngshí yě fǎnyìng chūle hán fēi de yīgè zhìguó lǐniàn: Zhòngshì fǎ, yě bù hūshì dàodé.

<...>

Hán fēi jiàng fǎzhì hé dàodé xiāng jiéhé, zhè zài xiānqín zhū zǐ zhōng shì dì yī rén. Rén de xūqiú shì duō zhǒng duōyàng de, jì yǒu wùzhí xūqiú, yěyǒu jīngshén xūqiú. Dàodé zuòwéi yī zhǒng shèhuì yìshíxíngtài, shì yī zhǒng jùdà de jīngshén lìliàng. Jīngshén shàng de jīlì, bùdàn néng gǔwǔ rénmen de dòuzhì, qǐdí rénmen de xīnlíng, yǐndǎo rénmen de jiàzhí qǔxiàng, péiyǎng rénmen de dàodé qíngcāo, jīfā rénmen de zhìhuì hé cáinéng, érqiě néng zài yīdìng chéngdù shàng guīfàn rénmen de yánxíng, shōu dào liánghǎo de zhìlǐ xiàoguǒ. Hánfēizhèng shì kàn dàole dàodé duì rénmen de jīlì zuòyòng, bìng zhēnduì tāsuǒ chǔ de jí shì, zhǔzhāng yòng dàodé de lìliàng lái fǔzhù fǎzhì de shí xíng, jiāng yù, huǐ zuòwéi fǔzhù shǎng, fá de shǒuduàn, wúyí shì hélǐ de. Shuōmíng hán fēi shì zhòngshì dàodé lìliàng de zuòyòng de.

Vertimas:

Laikantis dosnių ir teisingų apdovanojimų bei griežtų ir būtinų bausmių, (kartu) reikia vadovautis ir pagyrimų (yu 誉) bei apšmeižimų (hui 毁) (principais), kurie papildo apdovanojimų-bausmių sistemą. Tai reiškia, kad naudojantis moralės galia skatinamas valdymo įstatymu įgyvendinimas.

Iš tiesų, Han Fei valstybės valdymo politika pabrėžia griežtų įstatymų ir gausių apdovanojimų naudojimą kaip specifinį metodą valdymui įstatymu įgyvendinti. Han Fei tiki galia, jis yra įsitikinęs, kad kiekvienas žmogus be išimties trokšta (asmeninės) naudos ir bijo bausmės. Tačiau Han Fei taip pat pastebi tai, kad žmonės turi savo subjektyvų gėrio ir blogio, teisingumo ir neteisingumo supratimą, todėl nepakanka pasikliauti tik apdovanojimų-bausmių sistema. Dėl šios priežasties jis pabrėžia: apdovanojimai ir bausmės turi būti derinamos su

apšmeižimais bei pagyrimais. Apdovanojimų-bausmių sistema nurodo į materialius apdovanojimus ir bausmes, o pagyrimų-apšmeižimų (sistema) – į dvasines. *Han Feizi* apšmeižimas (*hui)* reiškia sukritikavimą, pagyrimas (*yu)* – pripažinimą, o pagyrimų-apšmeižimų (sistema) reiškia žmogaus reputacijos pažeminimą, atmetant jo elgesį ir žygdarbius; arba žmogaus gero vardo iškėlimą į aukštumas, suteikiant jam pripažinimą. Tokiu būdu yra sustiprinamas apdovanojimų-bausmių efektyvumas. Pagyrimų-apšmeižimų iškėlimas praturtino apdovanojimų-bausmių (sistemos) turinį, ją sustiprino, o taip pat atspindėjo Han Fei valstybės valdymo idėją: vertinti įstatymą, bet neatmesti ir moralės.

<...>

Han Fei valdymą įstatymu susieja su morale; iš visų prieš Qin[6] gyvenusių filosofų jis tai padarė pirmas. Žmogus turi daug įvairių poreikių, (tarp kurių) egzistuoja materialūs poreikiai ir dvasiniai. Moralė, kaip tam tikra visuomenės ideologija, yra tarsi milžiniška dvasinė jėga. Dvasinis paskatinimas gali ne tik palaikyti žmonių kovos dvasią, uždegti jų širdis, paveikti (siekiamų) vertybių kryptį, ugdyti jų moralinius nusistatymus ar sužadinti žmonių išmintį bei gebėjimus, bet ir tam tikru mastu gali reguliuoti žmonių žodžius bei veiksmus, taip gaunant palankius valdymo rezultatus. Han Fei kaip tik pastebėjo, kad moralė paveikia žmonių motyvaciją, o būdamas nusiteikęs prieš savo gyvenamo laikotarpio neramumus, jis propagavo moralės jėgos panaudojimą, kuris papildytų teisinės sistemos įgyvendinimą, o pagyrimus ir apšmeižimus – kaip papildančius apdovanojimų-bausmių metodą, kas, be abejo, yra racionalu. (Tai) parodo, kad Han Fei moralės poveikį laiko svarbiu dalyku.

[6] Kinijos istorijos periodas prieš Qin imperijos įkūrimą 221 m. pr. Kr.

**Summary**

*"Han Fei's State Management Model"*

The main subject of the bachelor's thesis is one of the main legalists – Han Fei's political philosophy, specifically his model of the state management. The aim is to analyze it explicitly and reveal what, according to Han Fei, is the perfect state with the perfect government. The tasks of the thesis are through historic, political and cultural contexts of the Warring States period to look at the aspects of Han Fei's ruling policy, to reveal its components and structure. By exploring all these contexts identify the factors which influenced Han Fei's political ideas. Having considered and analyzed the different contexts and concrete components of Han Fei's model of the state management to show, how it was realized in the Qin politics.

Using theoretical research methods – analytical and systematic analysis of the specific primal and secondary sources (and also descriptive and interpretative methods) it was concluded that Han Fei's state management model consists of a series of complex elements, which are truly reasoned and pragmatic. Moreover, his suggested polity often is seen as based on principle of ruler-centrism, but actually Han Fei try to combine it with so-called *li min* (*benefit people*) principle. Thus in Han Fei's political ideas we may notice some moral aspects. It means that his state management model is not exactly the opposite to that of Confucian. Finally, although Han Fei ideas were effective at the beginning of the Qin dynasty, however their efficacy has been relatively short-lived.

This bachelor's thesis could be used for further research in Han Fei's political ideas in an attempt to discern more moral manifestations and to gather more evidence that Han Fei's state management model is not so diametrically opposite to that of Confucian. In addition, this thesis would be useful for analyzing the impact of Han Fei's ideas on later Chinese history and politics.